

بسم الله الرحمن الرحيم

جزوه نکات مهم و جمع بندی تاریخ ۱ ایران و جهان باستان دهم

انسانی جهت استفاده برای امتحان نهایی

سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۴

تهیه کننده: بهرام شفیعی

سرگروه تاریخ منطقه آبپخش

آدرس وبلاگ شخصی:

Iran10000.blogfa.com

درس اول: تاریخ و تاریخ نگاری**تاریخ چیست؟****❖ معانی مختلف واژه تاریخ: ص ۲**

- ❖ ۱- مجموعه حوادث و رویدادهایی که یک فرد یا یک جامعه از سر گذرانده. مثال: تاریخ ایران
- ❖ ۲- علم و روش های علمی که بر اساس آن، رویدادهای گذشته بر اساس شواهد و مدارک مطالعه و تحلیل می شوند. مثال: تاریخ روابط اقتصادی ایران و هند در دوران اشکانیان
- ❖ ۳- تعیین روز، ماه و سال. مثال: تقویم سالانه

❖ ویژگی های رویدادهای تاریخی: ص ۲

- ❖ الف- دور از دسترس و غیرقابل مشاهده بودن و عدم درک به طور مستقیم و شناخت آن با استفاده از شواهد و مدارک
- ❖ ب- تکرارناپذیرند و غیر قابل تجربه
- ❖ پ- مستقل و مجزا نیستند و با یکدیگر رابطه علت و معلولی دارند.

❖ نقش انسان در تاریخ: ص ۲

- ❖ محور اساسی و پدید آمدن تحولات تاریخی در نتیجه کنش متقابل انسان ها با یکدیگر و طبیعت
- ❖ تاریخ چگونه علمی است؟ (تعریف علم تاریخ): ص ۲
- ❖ علمی که به مطالعه جنبه های مختلف زندگی انسان ها و جامعه ها در گذشته می پردازد و علل، نتایج، افکار و اعمال پیشینیان را بررسی و تحلیل می کند.

❖ هدف علم تاریخ: ص ۲

- ❖ شناخت و آگاهی نسبت به زندگی اجتماعی در گذشته

پیشینه تاریخ نگاری**❖ پیشینه تاریخ نگاری: ص ۳**

- ❖ اختراع خط در حدود ۵ هزار سال - قدیمی ترین متن تاریخی تکه ای از سنگ نوشته ای به خط کهن مصری با قدمت بیش از ۴ هزار سال

❖ آغاز تاریخ نگاری: ص ۴

- ❖ از قرن پنجم پیش از میلاد در یونان باستان با ظهور پدر تاریخ هرودت - موضوع تاریخ هرودت: شرح جنگ های یونان و ایران
- ❖ عوامل گسترش علم تاریخ در یونان باستان: ص ۴
- ❖ رواج و رونق ادبیات و فلسفه

❖ ویژگی های تاریخ نویسی مورخان دوران اسلامی: ص ۵

- ❖ ثبت و نگارش وقایع و عدم توجه به بررسی علل و آثار و نتایج رخداد های تاریخی - تمرکز بر بیان حوادث سیاسی و نظامی و شرح حال فرمانروایان - عدم توجه به مسایل اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی - وقایع نویسان به عنوان منشی در خدمت شاهان بودند و در مسافرت ها و جنگ ها همراه آنان - دسترسی بعضی از مورخان درباری به اسناد و مدارک دولتی برای ثبت و نگارش رویدادها

❖ اساس شیوه تاریخ نگاری نوین: ص ۵

- ❖ -سنجش دقیق منابع -استناد به اسناد و مدارک -دوری از داستان پردازی

❖ ویژگی های تاریخ نویسی جدید: ص ۵

- ❖ ۱- بررسی تمام جنبه های زندگی مردم و جوامع گذشته ۲- بررسی و تجزیه و تحلیل زمینه ها و علت های سیاسی، نظامی، اقتصادی و اجتماعی وقایع به همراه پیامدهای گوناگون آنها ۳- استفاده از یافته های علوم مختلف مانند باستان شناسی، جامعه شناسی، فلسفه، اقتصاد، زبان شناسی و گاهشماری در پژوهش های علمی تاریخ

مراحل پژوهش در تاریخ

❖ مراحل پژوهش در تاریخ: ص ۵

- ❖ ۱- انتخاب موضوع؛ ویژگی‌های موضوع: تازه بودن موضوع تحقیق - تکراری نبودن - بررسی مسئله تازه - ارائه حرف جدید - اثر و فایده موضوع تحقیق - موجود بودن منابع و اطلاعات کافی
- ❖ ۲- تدوین پرسش‌های تحقیق؛ هر پژوهش علمی نیازمند پرسش است.
- ❖ اهمیت پرسش‌های تحقیق: ۱- پرسش‌ها هدف پژوهش را تعیین می‌کنند. ۲- پرسش‌ها از بیراهه رفتن پژوهش جلوگیری می‌کند.
- ❖ ۳- پرسش‌ها، زمینه‌ها، علت‌ها، آثار و نتایج رویدادها و نقش افراد و گروه‌های دیگر رویدادها را تعیین می‌کند.
- ❖ ۳- شناسایی منابع؛
- ❖ ۱- میزان اعتبار، دقت و صحت آن در این مرحله ارزیابی می‌شود. مثلاً بررسی نویسندگان یا گرایش‌های دینی و سیاسی آنها ۲- اصالت سند و جعلی نبودن در این مرحله سنجیده می‌شود.
- ❖ ۴- گردآوری و تنظیم اطلاعات؛
- ❖ ۵- تحلیل و تفسیر اطلاعات؛ نیاز مهارت و روش خاص شبیه‌کار کار آگاهان (هر دو به دنبال شواهد و مدارک برای بازسازی و تفسیر) اولی به دنبال بازسازی صحنه جرم و دومی در پی بازسازی وقایع گذشته است.
- ❖ ۶- گزارش یافته‌های پژوهش

منابع پژوهش علمی در تاریخ

❖ منابع دست اول یا اصلی: ص ۸

- ❖ به همه آثاری گفته می‌شود که در زمان وقوع حادثه یا نزدیکترین زمان به وقوع آن، نوشته شده‌اند. منابع مکتوب، بناها، ابزارها، اشیاء، سنگ‌نگاره‌ها، سنگ‌نوشته‌ها، سکه‌ها و منابعی که از گذشته باقی مانده‌اند.

❖ منابع دست دوم یا فرعی: ص ۹

- ❖ آثاری که مدت‌ها پس از وقوع و با کمک منابع دست اول پدید آمده‌اند.

فواید و کارکردهای مطالعه تاریخ

❖ فواید و کارکردهای مطالعه تاریخ: ص ۹

- ❖ منبع شناخت و تفکر: منبع و گنجینه ارزشمندی برای پرورش قوه شناخت و تفکر - افزایش قوه درک و مهارت اندیشه‌ورزی - معرفی تاریخ به عنوان منبع معتبر کسب شناخت و تفکر -
- ❖ بهره‌گیری از گذشته برای حال و آینده - دامنه شناخت و آگاهی تاریخی فقط به گذشته محدود نمی‌شود، بلکه به درک زمان حال و ترسیم مسیر آینده نیز کمک می‌کند؛ زیرا رویدادهای تاریخی اگرچه در زمان معینی در گذشته به وقوع پیوسته‌اند، اما آثار و پیامدهای این رویدادها، گذشته، حال و آینده را به یکدیگر پیوند می‌دهد. - مطالعه تاریخ به ما کمک می‌کند تا بفهمیم که فرهنگ‌ها و جوامع بشری چگونه و تحت تأثیر چه عوامل و شرایطی به وجود آمده، پیشرفت کرده و به وضعیت امروزی رسیده‌اند
- ❖ تقویت حس میهن دوستی و هویت ملی - آگاهی افراد یک جامعه از گذشته مشترکشان، باعث خودآگاهی و یگانگی بیشتر آنان می‌شود. - شناخت گذشته و بررسی زندگی مردم در زمان‌ها و مکان‌های دیگر، به ما کمک می‌کند که درک درستی از هویت و کیستی خود پیدا کنیم و بدانیم چگونه به جایگاهی که هم‌اکنون هستیم، رسیده ایم. - ارزش و اهمیت میراث فرهنگی را به ما نشان می‌دهد و کمک می‌کند که میراث فرهنگی را بخشی از هویت و شناسنامه ملی خویش بدانیم و در حفظ و نگهداری آن بکوشیم.

درس دوم تاریخ؛ زمان و مکان

تاریخ؛ زمان و گاهشماری

- ❖ ارکان مهم دانش تاریخ: ص ۱۲
- ❖ زمان و مکان دو رکن مهم دانش تاریخ و نخستین پرسش های تاریخ نگاران در مطالعات تاریخی
- ❖ دانش تاریخ بدون توجه به زمان، معنایی ندارد: ص ۱۲
- ❖ چراکه رویدادهای تاریخی در زمان معینی در گذشته روی داده اند و بدون آگاهی از زمان روی دادن آنها، نمی توان به درکی منطقی و درستی از تاریخ دست یافت.
- ❖ پیشگامان گاه شماری: ص ۱۳
- ❖ مردمان بین النهرین (میان رودان) و مصریان باستان،

تاریخچه گاهشماری در جهان

- ❖ گاهشماری در بین النهرین: ص ۱۳
- ❖ در بین النهرین و به خصوص در میان بابلی ها، گاه شماری «خورشیدی قمری» رایج بود.
- ❖ در گاهشماری آن ها سال به ۱۲ ماه قمری ۳۰ یا ۲۹ روزه تقسیم می شد.
- ❖ از آنجایی که سال قمری ۳۵۴ شبانه روز و سال خورشیدی ۳۶۵ و یک چهارم شبانه روز است، برای رفع این اختلاف، هر سه سال، یک ماه به سال می افزودند.
- ❖ ویژگی گاهشماری مصر باستان: ص ۱۳
- ❖ گاه شماری خورشیدی - آنان سال را ۳۶۵ و یک چهارم شبانه روز محاسبه می کردند. - در گاه شماری مصری، سال به ۱۲ ماه ۳۰ روزه تقسیم می شد و پنج روز اضافی، به آخر ماه دوازدهم افزوده می گردید. - همچنین برای محاسبه یک چهارم شبانه روز اضافی، هر چهار سال یک روز به سال می افزودند و به قولی کبیسه می گرفتند.
- ❖ تاریخچه گاهشماری در روم باستان: ص ۱۳
- ❖ اصلاح گاهشماری در سال ۴۶ ق.م. به دستور امپراتور روم ژولیوس سزار دستور براساس گاه شماری مصری. - در سال ۵۲۵ م. تولد حضرت مسیح به عنوان مبدأ گاه شماری رومیان (مسیحیان) تعیین شد. - حدود ۱۰۰۰ سال بعد، پاپ گرگوار سیزدهم به کمک منجمان بار دیگر گاه شماری مسیحیان را اصلاح کرد. - گاه شماری مسیحی، امروزه به گاه شماری میلادی معروف است
- ❖ گاهشماری هجری قمری: ص ۱۳
- ❖ گاه شماری هجری قمری تقویم رایج بیشتر کشورهای اسلامی و بر پایه گردش ماه به دور زمین که مبدأ آن، اول محرم سالی است که پیامبر از مکه به مدینه هجرت کرد.

تاریخچه گاهشماری در ایران

- ❖ گاهشماری در هخامنشی و اشکانی: ص ۱۴
- ❖ در دوره ی هخامنشی گاهشماری خورشیدی قمری - بابلی ماه ها براساس فرهنگ و آیین ایرانی نام گذاری شده بودند.
- ❖ در دوره اشکانیان، گاه شماری های بابلی، سلوکی و اوستایی متداول بود
- ❖ گاهشماری در دوره ساسانی: ص ۱۵
- ❖ در دوره ساسانیان گاهشماری اوستایی، که گاهشماری دینی زرتشتیان (زردشتیان) محسوب می شد، در ایران رایج شد.
- ❖ - در این گاه شماری، سال به ۱۲ ماه خورشیدی ۳۰ روزه تقسیم می شد. سپس پنج روز اضافی را به نام «اندرگاه» به آخر ماه دوازدهم می افزودند.

❖ - مبدأ گاه شماری اوستایی به تخت نشستن هر پادشاه بود. ، در هر ۴ سال یک شبانه روز و در هر ۱۲۰ سال ۳۰ شبانه روز از سال حقیقی عقب می افتاد. برای رفع این مشکل بعد از هر ۱۲۰ سال، یک ماه به دوازده ماه سال اضافه می کردند.

❖ **گاه‌شماری در ایران دوره اسلامی: ص ۱۵**

❖ رواج گاه‌شماری هجری قمری و در کنار آن رواج یزدگردی، جلالی، دوازده حیوانی و هجری خورشیدی - رسمیت یافتن گاه‌شماری هجری خورشیدی که از سال ۱۳۰۴ ش. بر اساس گاه‌شماری جلالی

خط زمان

❖ **کرونولوژی: ص ۱۶**

❖ نظم و ترتیب رویدادها

❖ **خط زمان: ص ۱۶**

❖ ابزار مناسبی که به کمک آن می توان رویدادهای یک دوره یا دوران های مختلف تاریخی را به ترتیب زمان وقوع آنها بر روی نمودار ترسیم کرد.

تاریخ و مکان؛ تأثیر جغرافیا بر رویدادهای تاریخی

❖ **اهمیت مکان رکن مهم در مطالعه تاریخ : ص ۱۷**

❖ زیرا به طور کلی همه وقایع و تحولات تاریخی در بستر مکان و محیط رخ می دهند.

❖ تأثیر پدیده های جغرافیایی در شکل گیری تمدن های باستانی بین النهرین، مصر، ایران و هند: ص ۱۷

❖ رودهای دجله و فرات، نیل، کارون و سند و جلگه های حاصلخیز

❖ **جغرافیای تاریخی: ص ۱۷**

❖ مطالعه مناطق و سرزمین های مختلف در گذشته می پردازد و تأثیر محیط طبیعی و عوامل جغرافیایی را بر رویدادهای تاریخی مانند شکل گیری تمدن ها، مهاجرت ها، پیروزی ها و شکست ها، برپایی سکونتگاه ها و شهرها و ایجاد و گسترش راه ها و ... مطالعه می کند.

نقشه های تاریخی

❖ **نقشه های تاریخی: ص ۱۷**

❖ انواع مختلف اطلاعات شامل قلمرو حکومت ها، مرزها، پایتخت ها، شهرها، بناهای مهم، محل دقیق رویدادها به خصوص جنگ ها، شبکه راه ها، مسیرهای مهاجرت و لشکرکشی ها و تقسیمات اداری و مالیاتی را نمایش می دهند.

درس سوم باستانشناسی؛ در جست و جوی میراث فرهنگی**باستانشناسی چیست؟**

- ❖ علم باستان‌شناسی: ص ۲۰
- ❖ علم مطالعه و بررسی آثار باستانی و تاریخی به منظور شناخت فرهنگ و شیوه زندگی انسانها و جوامع گذشته.
- ❖ باستان‌شناسی: ص ۲۰
- ❖ کسی است که بر اساس آثار باقی مانده از بشر، گذشته انسان ها و جوامع انسانی و به ویژه تغییرات فرهنگی آنها را در طول زمان، بررسی و تحلیل می نماید.
- ❖ هدف علم باستان‌شناسی: ص ۲۰
- ❖ شناخت انسان و پژوهش در فرهنگ او.
- ❖ آثار باستانی و تاریخی: ص ۲۲
- ❖ به تمامی اشیاء، ابزارها، بناها و مکان هایی می گویند که ساخته دست بشر و محصول اندیشه او هستند.
- ❖ مکان یا مَحْوُطَة باستانی: ص ۲۲
- ❖ به جاهایی که باستان شناسان در آنجا آثار باستانی و تاریخی را مطالعه و در مواردی کشف می کنند، مکان باستانی گفته می‌شود.
- ❖ جذاب‌ترین و پربیننده‌ترین آثار موزه‌ای: ص ۲۲
- ❖ اشیایی که از داخل گورهای باستانی به دست آمده‌اند و در موزه‌های جهان به نمایش گذاشته شده‌اند.
- ❖ اطلاعات موجود از اشیاء داخل گورهای باستانی: ص ۲۳
- ❖ شیوه تدفین مردگان، معماری و مصالح آرامگاه‌ها، اطلاعات ارزنده‌ای درباره نظام اجتماعی، باورها، فرهنگ، وضعیت اقتصادی و میزان پیشرفت های فنی مردمان و جوامع گذشته.

مراحل کار باستان شناسان

- ❖ مراحل کار باستان‌شناسان: ص ۲۴
- ❖ شناسایی و کشف، حفاری و استخراج و تنظیم اطلاعات.
- ❖ چگونگی کشف آثار باستانی و تاریخی باستان‌شناسان: ص ۲۴
- ❖ برخی بر روی سطح زمین قرار دارند. - رجوع به کتاب‌های تاریخی، سفرنامه‌ها و ... - از ابزارها و فناوری‌های جدید و پیشرفته - به صورت اتفاقی و تصادفی مانند مردان نمکی زنجان و تمدن عظیم جیرفت در استان کرمان
- ❖ علت حساس بودن مرحله حفاری: ص ۲۵
- ❖ نیازمند دانش، تجربه و دقت فراوان است؛ چرا که ممکن است با کوچکترین اشتباه، آسیب بزرگی به آثار و بناهای تاریخی در حال کاوش وارد شود.

تعیین سن آثار باستانی

- ❖ روش‌های تعیین سن آثار باستانی: ص ۲۶
- ❖ مانند رادیوکربن و روش پیشرفته‌تر پتاسیم - آرگون

موزه ها؛ گنجینه های آثار باستانی

- ❖ بزرگ‌ترین موزه ایران: ص ۲۶
- ❖ موزه ایران باستان

❖ موزه‌های بزرگ جهان: ص ۲۶

❖ لوور در پاریس – بریتانیا در لندن – آرمیتاژ در سن‌پترزبورگ روسیه و متروپولیتن در نیویورک

باستانشناسی و تاریخ

❖ جهات مختلف ارتباط باستان‌شناسی و علم تاریخ: ص ۲۷

❖ ۱- باستان‌شناسان از نوشته‌های مورخان برای شناسایی، کشف و مطالعه آثار و مکان‌های باستانی بهره می‌برند

❖ ۲- نتایج کاوش‌های باستان‌شناسان، منبع ارزشمندی برای تحقیقات مورخان به شمار می‌رود.

❖ نقش و اهمیت علم باستان‌شناسی را در شناخت دوره تاریخی: ص ۲۸

❖ ۱- بیشتر آگاهی و اطلاعات درباره زندگی انسان‌ها و جوامع دوران پیش از تاریخ ۲- کمک به مطالعه دوره‌های تاریخی ۳- به مورخان در شناخت ابعاد زندگی اجتماعی، اقتصادی، علمی و فرهنگی جوامع دوره‌های تاریخی ۴- نقش مهم‌تری در مرمت و نگهداری میراث فرهنگی بشر

درس چهارم: پیدایش تمدن؛ بین النهرین و مصر

سیر پیدایش تمدن

❖ دوره پیش از تاریخ و تاریخی: ص ۳۰

❖ پیش از تاریخ، به دورانی طولانی از زندگی انسان گفته می‌شود که با ظهور او در پهنه گیتی آغاز شد و تا اختراع خط و گسترش تمدن در حدود ۵۰۰۰ سال پیش به طول انجامید. آگاهی ما از این دوره، متکی بر کاوش‌های باستان‌شناسی است.

❖ تقسیم زندگی انسان بر اساس نوع اقتصاد معیشتی و ابزار مناسب: ص ۳۰

❖ ۱- دوره گردآوری خوراک: ۲- دوره تولید خوراک:

❖ نخستین انسان‌واره‌ها: ص ۳۰

❖ نخستین انسان‌واره‌ها حدود ۴ میلیون سال پیش در علفزارهای آفریقا می‌زیستند. بعدها گروهی به اروپا و آسیا کوچ کردند.

❖ مقایسه (ویژگی‌های) دوره گردآوری خوراک و تولید خوراک: ص ۳۰-۳۳

❖ دوره گردآوری خوراک: دوره گردی، شکار جانوران، گردآوری دانه، میوه و ریشه گیاهان و درختان برای تأمین خوراک، شکار توسط مردان و گردآوری بقایای خوردنی گیاهان، افروختن آتش و به‌کارگیری آن، استفاده از پناهگاه‌های طبیعی مانند غارها و نیز کلبه‌هایی که از شاخ و برگ درختان و گیاهان، استفاده از سنگ برای ساختن ابزار، استفاده از استخوان و چوب برای ابزارسازی، عدم توانایی صحبت کردن و استفاده از هنر نقاشی برای نشان دادن احساس و اندیشه خود.

❖ ب- دوره تولید خوراک: کشت برخی گیاهان و اهلی ساختن حیوانات و تولید خوراک، در عصر نوسنگی ترقی فن ساخت ابزارها و ظروف سنگی، ابداع چرخ سفال، اقدام به تولید ظروف گلی، تولید پارچه با استفاده از پشم حیوانات

❖ وضعیت دین و اعتقادات انسان‌های اولیه: ص ۳۳

❖ اعتقادات انسان‌های اولیه بامشکلات و مخاطرات زندگی آنان مانند بیماری، مرگ، سیل، خشکسالی و... ارتباط داشته است. آنان به نیروهای مرموز و فرا طبیعی باور داشتند که در نظر آنان نگاه‌دارنده زمین، آسمان و سراسر زندگی محسوب می شدند.

ابداع کشاورزی

❖ خاستگاه دیرینه کشاورزی: ص ۳۳

❖ مناطق کوهپایه‌ای زاگرس در غرب ایران - نخستین گردآورندگان خوراک ساکنان تپه چغاگلان در شهرستان مهران استان ایلام که به کشت گندم و جو مشغول بودند.

❖ مهمترین پیامدهای کشاورزی: ص ۳۴

❖ ۱- دست برداشتن از دوره گردی به منظور کاشت، داشت و برداشت محصول و ایجاد نخستین روستاها به عنوان سکونتگاه دائم

❖ ۲- روی آوردن به فعالیت‌های غیر از تولید خوراک به دلیل تولید اضافه بر نیاز مانند ابزار سازی، سفالگری و پارچه

❖ ۳- آغاز داد و ستد میان روستاهای دور و نزدیک در نتیجه تولید مازاد بر نیاز و فراهم شدن زمینه آشنایی مردم مناطق مختلف را با آداب و رسوم، مهارت‌ها و اندیشه‌های یکدیگر

❖ نخستین مراکز کشاورزی: ص ۳۵

❖ ساکنان کوهپایه‌های زاگرس در دشت‌ها جلگه‌های مجاور از جمله بین النهرین

مراحل پیدایش تمدن

بین النهرین

- ❖ تمدن سومر: ص ۳۶
- ❖ ناحیه جنوبی بین النهرین، معروف به سومر که اولین شهرها به وجود آمدند.
- ❖ مهم‌ترین شهرهای سومری: اور، اوروک، لاگاش و کیش
- ❖ دولت شهر: ص ۳۶
- ❖ شهرها با روستاهای پیرامون خود، دارای حکومتی مستقل بودند که اغلب با یکدیگر رقابت و جنگ داشتند.
- ❖ اعتقادات سومریان: ص ۳۶
- ❖ پرستش خدایان متعددی و هر شهر از آن خدایی است. برپا کردن پرستشگاه باشکوهی برای خدای شهر خویش و قربانی و نثار هدایای زیاد و آفرینش انسان‌ها را برای خدمت به خدایان و اگر در این کار کوتاهی کنند، خدایان با فرو فرستادن سیل و طوفان یا خشکسالی آنها را تنبیه خواهند کرد.
- ❖ کاهنان: ص ۳۶
- ❖ کاهنان و به ویژه کاهن اعظم که معمولاً از دانش‌های عصر خود مطلع بودند، به عنوان واسطه میان مردم و خدایان عمل می‌کردند و قدرت و ثروت فراوان داشتند. کاهنان، در آغاز، پیشوایی دینی را به همراه فرمانروایی سیاسی بر عهده داشتند، اما سرانجام فرماندهان نظامی، قدرت را به دست گرفتند و حکومت را در خانواده خود موروثی کردند.
- ❖ تبر صنعت‌گران سومری: ص ۳۶
- ❖ مهارت در سفالگری و ساخت ابزار و جنگ‌افزارهای مفرغین
- ❖ آکدی‌ها: ص ۳۷
- ❖ در حدود ۲۴۰۰ ق.م.، قوم آکد که در مرکز بین النهرین می‌زیست
- ❖ فرمانروای آکدی‌ها: ص ۳۷
- ❖ سارگن در مرکز بین النهرین حکومت می‌کرد.
- ❖ حمورابی: ص ۳۷
- ❖ فرمانروای آموری‌ها (بابل قدیم و قومی در مرکز بین النهرین) که اقدامات مهمی در زمینه کشورداری، کشاورزی و قانون‌گذاری انجام داد مهم‌ترین دلیل شهرت حمورابی در تاریخ: بخاطر تدوین قانون‌نامه (نخستین سند قانونگذاری جهان) است.
- ❖ موضوع قانون‌نامه: مجموعه‌ای از قوانین مربوط به زراعت، آبیاری، کشتیرانی، خرید و فروش بوده، ارث، ازدواج و مجازات‌های انواع جرم و جنایت‌ها
- ❖ دلایل اهمیت بابل: ص ۳۷
- ❖ داشتن موقعیت مناسب سیاسی و جغرافیایی و ثروت و رفاه فراوانی و تبدیل شدن به مراکز بزرگ تجارت بین‌المللی در جهان
- ❖ آشوریان: ص ۳۷
- ❖ آشوریان که قومی جنگجو در شمال بین النهرین بودند،
- ❖ میراث تمدن بین النهرین: ص ۳۸
- ❖ سیاست و حکومت، قانون‌گذاری، معماری و شهرسازی، هنر، صنعت و خط به پیشرفت‌های چشمگیری دست یافت. تمدن بین‌النهرین بر تمدن‌های پس از خود، از جمله تمدن ایران در زمان هخامنشیان و نیز تمدن یونان باستان، تأثیر بسزایی گذاشت.

مصر، هدیه رود نیل

❖ دوره‌های تاریخ مصر باستان: ص ۳۸

❖ امپراتوری قدیم - امپراتوری میانه - امپراتوری جدید

❖ اوج قدرت فرعون‌ها در دوره امپراتوری قدیم و ساخته شدن اهرام سه‌گانه

❖ فرعون‌ها: ص ۳۹

❖ فرعون از قدرت فوق العاده‌ای برخوردار بود و اعتبار زیادی در میان مردم داشت. آنچه او انجام می‌داد، اراده خدایان شمرده می‌شد و آنچه می‌گفت از زبان یکی از خدایان بود و فرمان‌های او می‌بایست بی‌چون و چرا اجرا شود. پسر یا هر کدام از اعضای خانواده فرعون، حتی همسر اومی توانست جانشین او شود.

❖ اعتقادات مصریان باستان: ص ۳۹-۴۰

❖ فرعون از قدرت فوق العاده‌ای برخوردار بود و اعتبار زیادی در میان مردم داشت. آنچه او انجام می‌داد، اراده خدایان شمرده می‌شد و آنچه می‌گفت از زبان یکی از خدایان بود و فرمان‌های او می‌بایست بی‌چون و چرا اجرا شود. پسر یا هر کدام از اعضای خانواده فرعون، حتی همسر اومی توانست جانشین او شود.

❖ اعتقاد مصریان به زندگی پس از مرگ: ص ۴۰

❖ مصریان به زندگی بعد از مرگ باور داشتند و معتقد بودند که روح پس از مرگ مدتی سرگردان می‌ماند و سپس به جسم انسان باز می‌گردد. به همین دلیل، اجساد فرعون‌ها را برای جلوگیری از فاسد شدن جسم، مومیایی می‌کردند.

❖ علت شهرت تمدن مصر: ص ۴۱

❖ بناهای باستانی مانند: اهرام، معابد، کاخ‌ها و خصوصاً مجسمه‌ها

❖ ویژگی‌های مردم مصر باستان: ص ۴۰

❖ کاهنان و به ویژه کاهن اعظم که معمولاً از دانش‌های عصر خود مطلع بودند، به عنوان واسطه میان مردم و خدایان عمل می‌کردند و قدرت و ثروت فراوان داشتند. کاهنان، در آغاز، پیشوایی دینی را به همراه فرمانروایی سیاسی بر عهده داشتند، اما سرانجام فرماندهان نظامی، قدرت را به دست گرفتند و حکومت را در خانواده خود موروثی کردند.

درس پنجم: هند و چین

هند باستان

❖ **حدود هند باستان: ص ۴۲**

❖ هند باستان، سرزمینی پهناور و متنوع، شامل هندوستان، بنگلادش و بخش وسیعی از پاکستان امروزی بوده است

تمدن دره سند

❖ **تمدن دره سند: ص ۴۲**

❖ کشف بقایای شهرهای بزرگ و پرجمعیت موهنجودارو و هاراپا در پاکستان

❖ **ویژگی‌های شهرهای دره سند: ص ۴۲**

❖ ساخت شهرها بر اساس نقشه‌ای دقیق و معماری تقریباً یکسان - طراحی خیابان‌ها و معابر اصلی و فرعی با پهنای معین - بنای ساختمان‌ها با معماری همسان و آجرهایی به اندازه‌های مشخص - وجود چندین بنای عمومی مانند پرستشگاه، حمام، انبار غله - تجهیز شهرها به شبکه فاضلاب

❖ **داد و ستد هندیان باستان: ص ۴۲**

❖ وجود برخی اشیای متعلق به مراکز تمدنی ایران و بین‌النهرین در کشفیات موهنجودارو و هاراپا نشان از داد و ستد این مراکز با یکدیگر دارد

مهاجرت آریاییان به هند

❖ **آریاییان هند: ص ۴۲**

❖ در حدود ۱۵۰۰ ق.م. زمانی که تمدن سند رو به انحطاط نهاده بود، دسته‌هایی از اقوام آریایی از سمت شمال غرب وارد هند شدند. آریاییان که مردمانی جنگجو و دارای اسب و ارابه بودند، به تدریج بر بخش‌های شمال هند مسلط شدند و قدرت و نفوذ خود را تا نواحی مرکزی آن کشور گسترش دادند.

❖ **بومیان هند: ص ۴۲**

❖ نواحی استوایی و مرطوب جنوب هند در اختیار قومی تیره پوست به نام دراویدی‌ها بود

آیین برهمنی

❖ **اعتقادات هندیان باستان: ص ۴۲**

❖ آریاییان هند نیز همانند سایر اقوام هند و اروپایی، خدایان گوناگونی را به عنوان یکی از مظاهر طبیعت، مانند آسمان، ماه، خورشید، باد و آتش می‌پرستیدند؛ آنان همچون آریایی‌های ایرانی، به خدای غیرمادی و مافوق طبیعت نیز عقیده داشتند.

❖ **مهمترین اثر برجا مانده درباره عقاید آریاییان هند: ص ۴۲**

❖ سرودهایی در ستایش آفرینش و خدایان با عنوان «وداها»

❖ **کهن‌ترین بخش ودا: ص ۴۲**

❖ ریگ ودا، به زبان سانسکریت، زبان مهاجران آریایی هند

❖ **آیین برهمنی: ص ۴۲**

❖ این آیین به خدایان متعددی که در وداها ستایش شده بودند، باور داشت و آداب و مناسک دشواری را بر پیروان خود تحمیل می‌کرد. قربانی کردن، از جمله رسوم سخت و پیچیده آن بود

❖ برهمنان: ص ۴۳

❖ وظیفه حفظ سرودهای وداها از گزند فراموشی، تعلیم آموزه‌های دینی و اجرای آداب مذهبی، بر عهده افرادی بود که به «برهمن» شهرت داشتند. برهمنان به واسطه مقام وموقعیت مذهبی خویش، قدرت و ثروت فراوانی کسب کرده و «کاست» یا طبقه ممتازی را تشکیل داده بودند.

❖ علت شکل‌گیری و رواج آیین و اندیشه‌های دیگر: ص ۴۴

❖ مناسک طاق‌فرسای آیین برهمنی

آیین بودا

❖ آیین بودا: ص ۴۴

❖ آیین بودایی مهمترین آیینی بود که در برابر باورهای آمیخته با خرافات و رسوم دشوارکیش برهمنایی ظهور کرد

❖ بودا، از چهار حقیقت عالی سخن به میان آورد: ص ۴۴

❖ ۱- زندگی سراسر رنج و درد بی‌پایان است؛ ۲- سرچشمه این درد، آرزو و خواستن است؛ ۳- تنها با رسیدن به «نیروانا» می‌توان بر آرزو و خواستن غلبه کرد؛ ۴- از هشت راه مقدس می‌توان به نیروانا رسید. این هشت راه شامل صداقت‌ورزی در ایمان، نیت، گفتار، کردار، زندگانی، کوشش، پندار و مراقبه.

سلسله‌های پادشاهی هند

❖ فتح هند: ص ۴۵

❖ تسلط داریوش بزرگ بر شمال غرب هند و تسلط اسکندر مقدونی بر بخش‌های وسیعی از هند پس از سقوط هخامنشیان

❖ سلسله‌های پادشاهی هند: ص ۴۵

❖ شورش چندرا گوپتا «برضد یونانیان و تشکیل سلسله موریای و اوج قدرت در زمان آشوکا - سلسله بعدی سلسله گوپتا

چین باستان

❖ ظهور تمدن در چین: ص ۴۶

❖ در دوران نوسنگی و حدود ۸ هزار سال پیش، گروه‌هایی از مردم روستانشین چینی در اطراف رودهای بزرگ هوانگ هو (رود زرد) ویانگ تسه مشغول کشاورزی بوده‌اند.

❖ چین کمتر تحت نفوذ و تأثیر خارجی بود: ص ۴۶

❖ به دلیل موقعیت ویژه جغرافیایی خود

❖ شباهت شیوه حکومت چین با سومریان و مصریان: ص ۴۶

❖ شامل چندین دولت شهر مانند سومر و مصر که بر هر قسمت از آن، جنگاورانی حکومت می‌کردند.

نخستین امپراتور

❖ نخستین امپراتور چین: ص ۴۷

❖ یکی از فرمانروایان سلسله «چه این» به نام ژنگ (شی هوانگ تی به معنای امپراتور اول)

❖ اقدامات شی هوانگ تی: ص ۴۷

❖ نوسازی تشکیلات اداری و مالیاتی - ساخت شبکه گسترده‌ای از جاده‌ها - مقیاس وزن‌ها و اندازه‌ها و عیار سکه‌ها به

قصد رونق تجارت - تکمیل دیوار بزرگ چین برای جلوگیری از هجوم اقوام صحراگر

سلسله هان

❖ تحولات دوره هان: ص ۴۸

- ❖ ۱- پیشرفت کشاورزی، صنعت، علم و فرهنگ و دست زدن به ابداعات و اختراعات مهم
- ❖ ۲- گسترش قلمرو از سمت جنوب و غرب و ابرقراری ارتباط سیاسی، اقتصادی و فرهنگی با کشورها و تمدن های دیگر از جمله ایران
- ❖ ۳- گشایش جاده مشهور ابریشم و متصل کردن چین از طریق ایران به اروپا

آیین و اندیشه کنفوسیوس

❖ اندیشه های کنفوسیوس: ص ۴۸

- ❖ آیین کنفوسیوس به رفتار اخلاقی توجه داشت. اساس تعالیم او که مردم چطور باید رفتار کنند و حاکمان چگونه رفتار مناسب را در جامعه ترویج دهند.
- ❖ شی هوانگ تی به شدت با اندیشه های کنفوسیوس مخالفت کرد.
- ❖ چگونگی انتخاب مأموران حکومتی در دوره ی هان: ص ۴۹
- ❖ انتخاب مأموران دولتی بر پایه اصول و تعلیمات کنفوسیوس و به خدمت گرفته شدن افراد بر اساس توانمندی ها و شایستگی های خویش و نه بر مبنای ثروت و وابستگی های خانوادگی و شرکت افراد داوطلب در خدمات دولتی در آزمون های مختلف. برای اثبات شایستگی های خود.
- ❖ رواج آیین بودا در چین: ص ۴۹
- ❖ در دوران سلسله هان، آیین بودا به چین راه یافت.

درس ششم: یونان و روم

یونان باستان

❖ سرزمین یونان: ص ۵۰

❖ در سرزمین‌های جنوب شبه‌جزیره بالکان و جزیره‌های مجاور آن در دریاهای مدیترانه و اژه یونان نامیده می‌شود.

❖ جغرافیای یونان: ص ۵۰-۵۱

❖ بخش وسیعی از یونان را کوه‌های صخره‌ای که در میان آنها دشت‌های کوچک حاصلخیز و برخورداری از سواحل طولانی با خلیج‌ها و بریدگی‌های مناسب برای ایجاد لنگرگاه‌ها، شرایط مناسبی را برای کشتیرانی و دریانوردی فراهم کرده است.

تمدن مینوسی و میسنی

❖ تمدن مینوسی: ص ۵۱

❖ در جزیره کرت در جنوب یونان - به واسطه مینوس، شاه افسانه‌ای آن جزیره، مینوسی نام دارد - آنان قومی دریانورد بودند و با مصر و دیگر مناطق همجوار خود، روابط بازرگانی داشتند.

❖ تمدن میسنی: ص ۵۱

❖ در حدود ۲۰۰۰ ق.م. طایفه‌های بیابانگردی از دشت‌های اروپای شرقی به شبه جزیره یونان آمدند. اولین دوره تمدن یونان را عصر میسنی می‌گویند و شهرهایی را بر پا کردند که مهم‌ترین آنها میسن نام داشت.

عصر دولت - شهرها

❖ مقایسه مهم‌ترین دولت - شهرهای یونان (آتن و اسپارت): ص ۵۲

❖ آتن: مرکز فعالیت‌های فلسفی، علمی و هنری و زادگاه مردم‌سالاری

❖ اسپارت: جامعه‌ای نظامی‌گرا و جنگاور و بی‌علاقه به امور فرهنگی و هنری

❖ پیشرفت آتن: ص ۵۲

❖ پیشرفت و توسعه‌طلبی سیاسی و نظامی دولت‌شهر آتن به رهبری پریکلس پس از پایان جنگ‌های یونان و ایران

❖ جنگ‌های داخلی یونان: ص ۵۲

❖ جنگ‌های پلوپونزی: سلسله جنگ‌هایی میان آتن و اسپارت

❖ نتیجه جنگ‌های پلوپونزی: پیروزی اسپارت در نتیجه کمک مالی پنهانی حکومت هخامنشی به اسپارتی‌ها

فرهنگ و تمدن

❖ علت پیشرفت فرهنگ و تمدن یونان: ص ۵۳

❖ استفاده از دستاوردهای تمدن‌های مصر، بین‌النهرین و ایران.

❖ دین در یونان باستان: ص ۵۳

❖ معتقد به خدایان متعددی بودند. مهمترین خدایان دوازده خدایی بودند که در کوه آلمپ جای داشتند که در رأس آن زئوس خدای آسمان و آذرخش به عنوان نماد حفاظت شهر مورد ستایش قرار می‌گرفتند. آتنا خدایانوی خرد، محافظ شهر آتن بود. دارای معابد و پرستشگاه‌هایی که نیایش غالباً با تقدیم هدیه و قربانی به خدایان بود نفوذ کاهنان کمتر از مصر و بین‌النهرین بود. به احترام خدایانشان جشن‌ها و مسابقات برگزار می‌گردند مانند بازی‌های المپیک.

حکومت و سیاست

- ❖ **حکومت و سیاست: ص ۵۴**
- ❖ ابتدا شاهان به صورت موروثی حکومت می‌کردند. در نتیجه توسعه دریانوردی و گسترش تجارت خارجی، طبقه‌ای از ثروتمندان و اشراف به جای شاهان قدرت را در اختیار گرفتند. نوعی مردم سالاری متفاوت در یونان و به ویژه در دولت شهر آتن در قرن های ششم و پنجم قبل از میلاد به وجود آمد.
- ❖ **شرایط حق رأی در یونان باستان: ص ۵۲**
- ❖ حق رأی در آتن با مردان بالغی بود که پدر و مادر آتنی داشتند و شهروند محسوب می‌شدند. حق رأی داشتند و می‌توانستند در اداره امور دولت شهر مشارکت کنند. زنان، بردگان، بیگانگان مقیم آتن حق رأی نداشتند

فلسفه و علم

- ❖ **فلسفه یونان باستان: ص ۵۴**
- ❖ آتن زادگان فلسفه ← اوج فلسفه یونان ← در قرن های پنجم و چهارم پیش از میلاد با ظهور سقراط، افلاطون و ارسطو.
- ❖ **پدر علم پزشکی: ص ۵۴**
- ❖ بقراط
- ❖ **نخستین قانون گذار: ص ۵۵**
- ❖ سولون ← نویسنده نخستین قانون یونان

روم

- ❖ **شکل گیری تمدن روم: ص ۵۵**
- ❖ شبه جزیره ایتالیا در شمال دریای مدیترانه، کانون شکل‌گیری تمدن و امپراتوری نیرومندی به نام روم در عهد باستان شد.
- ❖ **جغرافیا: ص ۵۵**
- ❖ دارای سواحل طولانی مناسب برای کشتیرانی و دشت‌های حاصلخیز وسیعی است. کوه‌های آلپ در شمال آن، مانع طبیعی به وجود آورده و گذرگاه‌های فراوان آن، معبر رخنه اقوام مختلف به شمال شبه‌جزیره ایتالیا بوده است.
- ❖ **تأسیس حکومت جمهوری رم: ص ۵۵**
- ❖ شهر رم در مرکز ایتالیا از ادغام تعدادی از روستاها در کرانه رود تیبر پدید آمد. در سال ۵۰۹ ق.م. رومیان بر شاه این شهر شوریدند و حکومت جمهوری رم را تأسیس کردند.
- ❖ **تکامل روم: ص ۵۵**
- ❖ تشکیلات حکومتی و نهادهای سیاسی جمهوری رم با درآمیختن فرهنگ کهن طایفه‌ای و نظام دولت - شهری تکامل یافت
- ❖ **حکومت در روم باستان: ص ۵۵-۵۶**
- ❖ ساختار حکومت شامل چند مجلس + شماری مقام‌های اجرایی
- ❖ مشارکت اشراف به واسطه مجلس سنا، و عامه مردم از طریق مجمع نمایندگان خود، در اداره امور کشور
- ❖ ریاست قوه اجرایی به دو کنسول که از میان اعضای سنا برای دوره یکساله، بدون تکرار، انتخاب می‌شدند. - در صورت رفتن یکی از کنسول‌ها به میدان جنگ کنسول دیگر کشور را اداره می‌کرد.
- ❖ ارتش روم برای دولتمردان رومی عرصه آموزش و اثبات لیاقت بود. هیچ شهروند رومی به منصب دولتی برگزیده نمی‌شد، مگر آنکه در ده نبرد شرکت کرده باشد.

❖ جنگ با کارتاژ: ص ۵۶

- ❖ کارتاژیان بر بخش‌هایی از دریای مدیترانه و شمال آفریقا و مقدونیان بر مقدونیه و یونان حکومت می‌کردند. سرانجام، رومیان رقیبان خود را شکست دادند و بر دریای مدیترانه و سرزمین‌های پیرامون آن مسلط شدند. در نتیجه این فتوحات، جمهوری رم تبدیل به قدرتی بزرگ در مدیترانه شد و به توسعه‌طلبی خود در اروپا، آفریقا و آسیا ادامه داد.

امپراتوری روم

❖ سیاستهای توسعه‌طلبانه برای جمهوری رم دو پیامد داشت: ص ۵۶

- ❖ ۱- قدرت گرفتن گرفتن نظامیان بر اثر جنگ‌های متعدد و طولانی و ایجاد جنگ داخلی و آشفتگی جمهوری رم در قرن اول قبل از میلاد بر اثر رقابت سرداران جاه‌طلب
- ❖ ۲- با گسترش قلمرو معلوم شد که قانون اساسی و نهادهای این جمهوری نه تنها برای اداره سرزمین‌های پهناور از کارایی لازم برخوردار نیستند، بلکه توانایی سر و سامان دادن به مشکلات به ویژه کشمکش نظامیان بر سر قدرت را نیز ندارند.

❖ اصلاحات اکتاویان: ص ۵۸

- ❖ تغییرات قانون اساسی رم: ۱- قرار گرفتن قدرت اجرایی در اختیار یک فرد به عنوان شخص اول مملکت که آگوستوس و بعداً امپراتور نام داشت.
- ❖ ۲- باقی ماندن مجلس سنا به عنوان مجمع اصلی مشورتی برای انتخاب امپراتور
- ❖ زمینه تجزیه امپراتوری روم به دو قسمت شرقی و غربی: ص ۵۷
- ❖ انتخاب شهر بیزانسیون (قسطنطنیه / استانبول) به پایتختی توسط امپراتور کنستانتین (Constantin) در ۳۳۷-۳۰۶ م
- ❖ نابودی روم غربی در اثر هجوم اقوام بیابان‌گرد در ۴۷۵ م.
- ❖ دوام روم شرقی تا فتح پایتخت آن توسط امپراتوری مسلمان عثمانی ۱۴۵۳ م.

زندگی در روم

❖ فرهنگ و اعتقادات دینی: ص ۵۸

- ❖ تأثیر پذیرفتن فرهنگ روم از میراث یونان - پرستش خدایان متعدد و برگزاری جشنواره‌ها و بازی‌های عمومی و مذهبی مختلفی به احترام و بزرگداشت خدایان - تأثیر برخی باورهای کهن ایرانی مانند پرستش ایزدمهر (میترا) بر فرهنگ و هنر رومی

❖ زندگی اجتماعی در روم: ص ۵۸-۵۹

- ❖ آموختن مسئولیت به فرزندان شهروندی توسط خانواده‌ها
- ❖ - آزادی و حضور و نقش زنان رومی نسبت به زنان یونانی در زندگی عمومی و اجتماعی
- ❖ - رایج بودن پدیده برده‌داری

❖ قیام اسپارتاکوس: ص ۵۹

- ❖ افزایش شمار بردگان و اختلاف میان فقیر و ثروتمند موجب قیام علیه برده‌داری به رهبری اسپارتاکوس شد که این قیام بعد از ۲ سال سرکوب شد.

❖ برجسته‌ترین دستاورد هنری تمدن روم: ص ۵۹

- ❖ معماری و مجسمه‌سازی - از دستاوردهای مهم تمدن روم، ایجاد شبکه پیشرفته‌ای از جاده‌ها بود

ظهور و گسترش مسیحیت

- ❖ ظهور و گسترش مسیحیت: ص ۶۰
- ❖ تبلیغ دین جدید مسیحیت در سرزمین فلسطین.
- ❖ رونق بی‌سابقه دین مسیح در زمان کنستانتین: ص ۶۰
- ❖ زیرا این امپراتور خود به مسیحیت گروید و فرمانی صادر کرد که آزادی این دین را در محدوده امپراتوری روم تضمین می‌کرد.
- ❖ حدود ۵۰ سال بعد از کنستانتین، مسیحیت دین رسمی امپراتوری روم شد.
- ❖ تأثیرات تعالیم حضرت عیسی (ع) بر جامعه روم: ص ۶۰
- ❖ تعالیم حضرت عیسی (ع) ایمان به خدای یکتا را جایگزین عقاید شرک آمیز رومیان کرد و فرهنگ و اخلاق جامعه رومی را به شدت تحت تأثیر قرار داد.

درس هفتم: مطالعه و کاوش در گذشته‌های دور**پیشینه پژوهش در تاریخ ایران باستان**

- ❖ منابع اطلاعاتی ایران باستان تا پیش از رمزگشایی خط میخی: ص ۶۲
- ❖ تا قبل از رمزگشایی آگاهی مورخان بر پایه خدای نامه متعلق به دوران ساسانی و داستان‌های شاهنامه فردوسی و نوشته‌ها ترکیبی از افسانه و واقعیت بوده است.
- ❖ تقسیم تاریخ عصر باستان به چهار دوره براساس اطلاعات دو قرن پیش: ص ۶۲
- ❖ پیشدادیان کیانیان (آمیخته با افسانه‌های کهن) - اشکانیان - مطالب کم و محدود - ساسانیان - وجود آگاهی‌ها و اطلاعات قابل توجه
- ❖ تعریف افسانه، قصه، داستان و اسطوره: ص ۶۲
- ❖ تاریخ بسیاری از اقوام و جوامع کهن با افسانه و اسطوره شروع می‌شود. - داستان یا سرگذشت خیالی و غیرواقعی.
- ❖ نظر اسطوره‌شناسان، مورخان و دیگر محققان درباره محتوای افسانه‌ها: ص ۶۲
- ❖ بیشتر آنان بر این عقیده هستند که افسانه‌ها بر اساس واقعیت‌های تاریخی ساخته شده‌اند، اما با گذشت زمان تغییر کرده و به شکل افسانه و اسطوره درآمده‌اند.
- ❖ پیشینه تحقیقات جدید درباره تاریخ ایران باستان: ص ۶۳
- ❖ در دوره صفویه، علاقه اروپاییان برای سفر به کشور ما چندین برابر شد. - نویسندگان و محققان اروپایی به واسطه نوشته‌های هرودت و سایر مورخان یونانی و رومی، عهد باستان اخبار و آگاهی قابل توجهی درباره سلسله‌ها و شاهان ایران در دوره باستان داشتند. - با گسترش روابط سیاسی و اقتصادی ایران و اروپا در دوره قاجار، اروپاییان به عنوان جهانگرد، بازرگان، سفیر، باستان‌شناس به کشور ما آمدند. - در زمان محمد شاه قاجار سرهنری راولینسون موفق به خواندن خط میخی شد و سنگ نوشته داریوش هخامنشی را در بیستون ترجمه کرد. - دولت فرانسه انحصار کاوش و حفاری را در سرتاسر ایران در اختیار گرفت و در محوطه باستانی شوش به حفاری و کاوش مشغول شدند. - در سال ۱۳۰۶ کاوش‌ها از انحصار فرانسه خارج شد و آلمانی‌ها و آمریکایی‌ها (آرتور پوپ و هرتسفلد) شروع به فعالیت کردند.

دستاوردهای کاوش‌ها و تحقیقات جدید

- ❖ نتایج و دستاوردهای کاوش‌ها و تحقیقات جدید: ص ۶۵ (سؤال نهایی خرداد ۱۴۰۳)
- ❖ ۱- اطلاعات تاریخی بسیار ارزشمند از این دوره
- ❖ ۲- شناخته شدن بهتر سلسله‌های پادشاهی مادی تاساسانیان
- ❖ ۳- فراهم شدن امکان تشخیص تاریخ واقعی از افسانه
- ❖ ۴- نشان دادن یکجانشینی و کشاورزی ساکنان فلات ایران قبل از آریایی‌ها و داشتن تمدن نسبتاً پیشرفته
- ❖ ۵- تقسیم‌بندی جدید مورخان از دوران ایران باستان

منابع تحقیق تاریخ ایران در دوران باستان

- ❖ منابع تحقیق تاریخ ایران در دوران باستان: ص ۶۷-۶۶
- ❖ الف: منابع غیرنوشتاری: شامل تمامی آثار مادی و دست ساخته‌های برجای مانده از ایرانیان باستان مثل ظروف، اشیاء و بقایای بناهای مختلف
- ❖ ب: منابع نوشتاری: شامل تمامی نوشته‌های نگارش یافته درباره رویدادهای تاریخی ایران مانند سنگ‌نوشته‌ها، گل‌نوشته‌ها،

سالنامه‌ها و کتاب‌های تاریخی، ادبی، دینی و جغرافیایی

❖ منابع نوشتاری ایران در عصر باستان: ص ۶۷

❖ ۱- عمده منابع نوشتاری غیرایرانی شامل کتاب‌های مورخان یونانی و رومی به ویژه تاریخ هرودت و تورات، کتاب دینی یهودیان

❖ ۲- منابع نوشتاری ایرانی: طبق شواهد در ایران باستان ثبت و ضبط وقایع و حوادث مهم، مورد توجه بوده است و دبیران مخصوصی به این کار اشتغال داشته‌اند.

❖ از دلایل ضعف تاریخ نگاری ایران باستان: ص ۶۷

❖ سنت شفاهی، بسیار مقبول‌تر و پسندیده‌تر از سنت کتابت بوده است.

❖ منابع نوشتاری ایرانی: ص ۶۸

❖ سنگ‌نوشته‌ها و لوح‌های گلی هخامنشیان از جمله سنگ‌نوشته بیستون که شرح وقایع دوران آغازین فرمانروایی داریوش بزرگ و سرکوب شورش‌های نواحی گوناگون-سی هزار لوح گلی به زبان ایلامی در تخت جمشید- سنگ‌نوشته‌هایی از دوران ساسانی از جمله سنگ‌نوشته شاپور در کعبه زرتشت در نقش رستم: بازگویی شرح جنگ‌های شاپور با رومیان و خدای‌نامه با موضوع تاریخ عمومی سرزمین و مردم ایران از آغاز آفرینش تا اواخر حکومت ساسانی

❖ منابع دست دوم: ص ۶۹

❖ منابع دست دوم یا تحقیقات عمدتاً شامل انواع مختلفی از کتاب‌ها، مقاله‌ها، پایان‌نامه‌های تحصیلی و طرح‌های پژوهشی می‌شود که در دوپست سال اخیر توسط محققان، اعم از مورخان و باستان‌شناسان و زبان‌شناسان ایرانی و غیرایرانی نوشته شده است.

درس هشتم: سپیده دم تمدن ایرانی

جغرافیای تمدنی ایران

- ❖ تأثیر موقعیت جغرافیایی فلات ایران بر تاریخ و تمدن آن: ص ۷۰
- ❖ ۱- پل ارتباطی میان شرق و غرب جهان باستان و به عنوان مهمترین راه ارتباطی تمدن‌ها و کشورهای بزرگ - نقش خلیج فارس و دریای مکران در برقراری ارتباط تجاری، سیاسی، نظامی و فرهنگی میان سرزمین‌های دور و نزدیک جهان آن روز
- ❖ ۲- به خاطر موقعیت جغرافیایی خود، پیاپی در معرض مهاجرت‌ها و هجوم اقوام مختلف و حمله‌های نظامی حکومت‌های خارجی قرار داشت.

ایران در دوران پیش از تاریخ

- ❖ کهن‌ترین نشانه از حضور انسان: ص ۷۳ (سوال نهایی خرداد ۱۴۰۳)
- ❖ بستر گشَف رود در نزدیکی مشهد در خراسان رضوی - قدمت ابزارهای سنگی یافت شده در کشف رود ← حدود ۱ میلیون سال تخمین زده شده است.
- ❖ اولین اقدام انسان‌ها به منزله ورود از دوره شکار و گردآوری خوراک یکجانشینی: ص ۷۳
- ❖ طبق کاوش‌های باستانی چغاگلان در شهرستان مهران ← در حدود ۱۲ هزار سال ← مردمی که در نواحی کوهپایه‌ای زاگرس بودند ← شروع به کشت گیاهانی مانند جو و گندم و ← اهلی کردن جانورانی مثل بز و گوسفند کردند.
- ❖ سفالگری در ایران باستان: ص ۷۳
- ❖ در حدود ۸ هزار سال پیش ساختن ظروف و ابزار سفالی - اختراع چرخ سفالگری، دگرگونی بزرگی در ساخت ظروف سفالی به وجود آمد. - این ظروف در سرزمین‌های دیگر، از جمله بین‌النهرین مشتریان فراوانی داشت.
- ❖ فلزکاری در ایران باستان: ص ۷۴
- ❖ بقایای کوره‌های ذوب و قالب‌گیری مس در شهداد، تل ابلیس، تپه یحیی در کرمان، تپه زاغه در قزوین،
- ❖ ساخت اشیاء و ابزارهای مفرغی از طریق آمیختن مس با ماده قلع بود. مفرغ‌های لرستان، بهترین نمونه از صنعت و هنر فلزکاری ایران به شمار می‌روند.
- ❖ در جیرفت و تپه یحیی استان کرمان ← ظروف سنگ صابونی ساخته می‌شد.
- ❖ نخستین شهرها در فلات ایران: ص ۷۵
- ❖ شوش و چغامیش در خوزستان؛ شهداد و جیرفت در کرمان؛ شهر سوخته در سیستان و سیلک در کاشان

دوران تاریخی

- ❖ تمدن ایلام: ص ۷۶
- ❖ دوران تاریخی فلات ایران با تمدن ایلام آغاز می‌گردد. سرزمین اصلی ایلامیان شامل جلگه خوزستان و مناطق کوهستانی زاگرس جنوبی و میانی بود.
- ❖ لشکرکشی فرمانروایان سومری و اکدی به سرزمین ایلام: ص ۷۶
- ❖ به دلیل اینکه اقتصاد بین‌النهرین نیازمند منابع طبیعی و معدنی فلات ایران بود
- ❖ روابط خارجی: ص ۷۷
- ❖ با همسایه‌های بین‌النهرینی خود مثل: سومریان - اکدی‌ان - بابلیان - آشوریان ارتباط سیاسی و فرهنگی و تجاری داشتند و با دیگر مناطق فلات ایران مثل: آسیای صغیر و هند ← روابط تجاری

- ❖ انحطاط و فروپاشی: ص ۷۷
- ❖ بر اثر یورش ویران‌گر آشوریان در قرن ۷ ق.م. دچار انحطاط و فروپاشی شد.
- ❖ شهرهای ایلام باستان: ص ۷۷
- ❖ شوش در مرکز جلگه خوزستان، یکی از پایتخت‌های ایلامیان بود. از دیگر پایتخت‌های ایلامیان شهر آناه یا آنزان در بخش شرقی قلمرویشان یعنی فارس امروزی و شهر سیمش نیز بر خرم‌آباد امروزی.
- ❖ معماری ایلام: ص ۷۸
- ❖ استفاده از آجر در ساختن بناها و معبد چغازنبیل در نزدیکی شهر شوش مهمترین اثر تاریخی این دوره
- ❖ دین و اعتقادات مردم ایلام: ص ۷۸
- ❖ اعتقاد به خدایان متعدد که خدایان دارای نیروی ماوراء طبیعی هستند و قادر به انجام هر کار - محبوب‌ترین خدایان ایلامی اینشوشیناک به معنای خدای شهر شوش بود. - معبد چغازنبیل: ستایشگاه این خدا محسوب می‌شد.
- ❖ الهه‌های مادر در ایلام باستان: ص ۷۸
- ❖ بسیار مقدس بودند و مقام رفیعی در سلسله مراتب خدایان داشتند. این الهه‌ها را به عنوان مادر خدایان می‌پرستیدند و برایشان معبد می‌ساختند.
- ❖ وضعیت زنان در ایلام باستان: ص ۴۲
- ❖ زنان مقام و منزلت والایی داشتند. زنان در عمده کارهای جامعه نقش اساسی و تعیین‌کننده داشتند.

درس نهم: از ورود آریایی‌ها تا پایان هخامنشیان

اقوام آریایی از مهاجرت تا تشکیل حکومت در ایران

- ❖ معنی واژه‌ی ایران و آریایی: ص ۸۰ (سوال نهایی خرداد ۱۴۰۳)
- ❖ واژه‌ی ایران از واژه‌ی آریایی و به معنی سرزمین آریاییان و واژه‌ی آریایی نیز به معنی شریف و آزاده و واژه‌ی ایران به معنی سرزمین مردمان شریف و آزاده است.
- ❖ آریاییان: ص ۸۰
- ❖ گروهی از اقوام هند و اروپایی بودند که از زمان‌های بسیار کهن و به تدریج در فلات ایران و شبه قاره‌ی هند مستقر شدند و خود را آریایی نامیدند. سکونت‌گاه آنان احتمالاً در علفزارهای واقع در شمال شرق فلات ایران و جنوب روسیه در حوالی دریاچه‌ی آرال بوده است.

ماد، نخستین حکومت آریایی ایران

- ❖ ذکر نام ماد در اسناد: ص ۸۱ (سوال نهایی خرداد ۱۴۰۳)
- ❖ برای اولین بار در قرن ۹ ق.م. در سالنامه‌های شاهان آشوری به مادی‌ها اشاره شده است.
- ❖ زمینه‌ی اتحاد قبایل پراکنده‌ی ماد: ص ۸۱
- ❖ هجوم دولت نیرومند آشور در شمال بین‌النهرین برای به دست آوردن فلزات، سنگهای قیمتی و غنائم دیگر، به سرزمین‌های همسایه، از جمله نواحی غربی ایران
- ❖ اولین فرمانروا و پایتخت ماد: ص ۸۱
- ❖ دهیوک و شهر هگمتانه یا اکباتان (همدان امروزی)
- ❖ اوج قدرت مادها: ص ۸۲
- ❖ در زمان فرمانروایی هووخشتر سومین فرمانروای مادها
- ❖ اقدامات هووخشتر: ص ۸۲
- ❖ ۱- تشکیل سپاه منظم و کارآمدی از قبایل مختلف ماد، پارس و...، ۲- تثبیت قدرت خود بر مناطق وسیعی از ایران ۳- اتحاد با حکومت بابل، علیه آشوریان دادن به حاکمیت آشوریان
- ❖ سقوط حکومت ماد: ص ۸۲
- ❖ آستیاگ دوران طولانی سلطنت خود را صرف خوشگذرانی و گردآوری ثروت کرد. بزرگان طوایف ماد و توده‌ی مردم که از عملکرد آستیاگ ناخشنود بودند، بر ضد او با کورش هخامنشی همدست شدند. سرانجام با فتح هگمتانه به دست کورش، حکومت ماد برافتاد.

هخامنشیان؛ بزرگترین حکومت عصر باستان

- ❖ تأسیس حکومت هخامنشی: ص ۸۲
- ❖ یکی از نوادگان هخامنش، به نام کورش (کورش دوم)، که بر آنتشان حکومت می‌کرد. کورش، سپس با جلب حمایت بزرگان مادی، آستیاگ را از میان برداشت و پادشاهی هخامنشیان را بنیان نهاد.
- ❖ لشکرکشی‌های کورش: ص ۸۳
- ❖ آسیای صغیر و شکست حکومت میدی - فتح بابل
- ❖ نتیجه‌ی لشکرکشی کورش به میدی: ص ۸۳
- ❖ در نتیجه حکومت هخامنشیان به ثروت هنگفتی دست یافت و با دولت شهرهای یونانی همسایه شد.

❖ نتایج فتح بابل توسط کورش: ص ۸۳

❖ تمامی بین النهرین و نیز سرزمین های سوریه، فلسطین و فنیقیه تحت فرمان هخامنشیان درآمد.

❖ تحلیل خصوصیات (تحسین و تکریم) کورش: ص ۸۴

❖ تحسین و تکریم شخصیت انسانیش و هم‌چنین پرهیز از قتل و غارت و کشتار و معرفی شکل جدیدی از فرمانروایی به جهان و در نتیجه الگو شدن رفتار مداراجویانه و انسانی کورش و پیروی از این رفتار پس از او به ویژه پیروی شاهان هخامنشی بعدی

❖ فتح مصر: ص ۸۵

❖ در زمان پادشاهی کمبوجیه، پسر و جانشین کورش بزرگ، مصر به تصرف هخامنشیان درآمد. با فتح این سرزمین، قلمرو هخامنشیان به قاره آفریقا نیز گسترش یافت و به نهایت وسعت و عظمت خود رسید

تثبیت شاهنشاهی هخامنشیان

❖ اقدامات داریوش: ص ۸۵

❖ ۱- تأسیس سپاه جاویدان ۲- احداث جاده شاهي ۳- برپایی کاخ ها و بناهای مجلل، به ویژه در شوش و تخت جمشید

❖ علت حمله داریوش به یونان: ص ۸۶

❖ نارضایتی دولت شهرهای یونانی، مخصوصاً آتن، از تسلط ایران بر آسیای صغیر و سواحل شرقی دریای اژه موجب تشویق یکی از شهرهای یونانی نشین آسیای صغیر به نام میلئوس (مَلَطِیَه) به شورش علیه هخامنشیان توسط آتنی ها و سپس حمله به سارد شد. لذا داریوش تصمیم به تنبیه آتنی ها گرفت. ورود سپاه ایران به خاک یونان در جایی به نام ماراتن که سپاه داریوش عقب نشینی کرد.

دوره خشایارشا

❖ نبرد سالامیس و نتیجه ی آن: ص ۸۶

❖ حمله خشایارشا پس از فرونشاندن شورش های مصر و بابل، به یونان و تصرف آتن ← اما عدم توفیق در نبرد دریایی در تنگه سالامیس

انحطاط و فروپاشی هخامنشیان

❖ زمینه های انحطاط و فروپاشی هخامنشیان: ص ۸۷

❖ خاندان هخامنشی از زمان پادشاهی اردشیر دوم دچار تفرقه درونی شد.

❖ شورش برادرش کورش کوچک در آسیای صغیر ← حرکت به طرف پایتخت با سپاهی از مزدوران یونانی ← سرانجام جنگ و شکست و کشته شدن کورش کوچک.

❖ عیاشی و راحت طلبی اردشیر دوم خارج شدن مصر از سیطره هخامنشیان در دوره وی.

❖ آخرین فرمانروای هخامنشی: ص ۸۷

❖ داریوش سوم که حمله اسکندر به ایران در زمان داریوش سوم و شکست هخامنشیان در سه نبرد (گرانیکوس، ایسوس و گوگمل) و تصرف شوش پایتخت هخامنشی

❖ میراث هخامنشی در یک نگاه کلی: ص ۸۹ (سوال خرداد ۱۴۰۳)

❖ در آیین کشورداری، شیوه های عمرانی، اقتصادی و تجاری، و مداراجویی فرهنگی و دینی

درس دهم: اشکانیان و ساسانیان**اوضاع ایران پس از سقوط هخامنشیان**

- ❖ علت مقاومت‌هایی به شکل نافرمانی و شورش در مناطق مختلف کشور در برابر اسکندر: ص ۹۰
- ❖ مردم ایران نسبت به این کشورگشای بی‌رحم و سربازان مقدونی و یونانی او، به چشم بیگانه نگاه می‌کردند و از سلطه بیگانگان بر سرزمینشان ناخرسند بودند.
- ❖ عدم نتیجه شورش‌ها و نافرمانی در مقابل اسکندر: ص ۹۰
- ❖ ۱- پراکنده بودن ۲- عدم ارتباط و هماهنگی میان آنها
- ❖ درگذشت اسکندر: ص ۹۰
- ❖ اسکندر مقدونی در ۳۲۳ ق.م. در بابل درگذشت

سلوکیان

- ❖ تشکیل سلسله سلوکیان: ص ۹۰
- ❖ تسلط یکی از سرداران اسکندر به نام سلوکوس (نیکاتور، یعنی فاتح) بر بین‌النهرین، بخش‌هایی از آسیای صغیر، سوریه و فلات ایران
- ❖ پایتخت‌های سلوکیان: ص ۹۱
- ❖ ابتدا انتخاب سلوکیه توسط سلوکوس در ساحل غربی رود دجله و چند سال بعد، انتقال پایتخت خود به شهر انطاکیه در شمال سوریه.
- ❖ هدف سلوکیان از ایجاد شهرهای جدید و کوچاندن یونیان به این شهرها: ص ۹۱
- ❖ ۱- آنها قصد داشتند فرهنگ یونانی را در ایران و دیار متصرفات اسکندر در آسیا رواج دهند.
- ❖ ۲- ساکنان آنها وظیفه داشتند از وقوع شورش‌های احتمالی و هجوم طوایف کوچرو جلوگیری کنند.
- ❖ ۳- از سوی دیار، این شهرها زمینه گسترش فعالیت‌های تجاری با سرزمین‌های دور و نزدیک را فراهم می‌آوردند
- ❖ علت سستی پایه‌های حاکمیت سیاسی و نظامی سلوکیان بر ایران: ص ۹۱
- ❖ سلوکیان اقوام گوناگون را تنها به زور زیر فرمان خود نگاه داشته بودند و هیچ‌گاه نتوانستند حس همزیستی و یگانگی با اقوام ایرانی را در قلمرو خود ایجاد کنند و فرهنگ یونانی نتوانست در ایران گسترش و نفوذ عمیق پیدا کند.

اشکانیان

- ❖ تأسیس حکومت اشکانیان: ص ۹۱
- ❖ بنیان‌گذار این سلسله، آرشک، از قبیله پرنی یا اپرنی در شرق ایران و خارج کردن پارت و گرگان را از دست سلوکیان و تأسیس سلسله آرشکانیان یا اشکانیان
- ❖ پایتخت‌های اشکانیان: ص ۹۱
- ❖ شهر نسا در ترکمنستان امروزی، شهر صدروازه که یونانیان به آن هکاتمپولس می‌گفتند در حوالی دامغان کنونی و شهر تیسفون در نزدیکی بغداد امروزی.

گسترش و تثبیت قدرت

- ❖ مهرداد یکم: ص ۹۳
- ❖ مهرداد یکم با تسلط بر مناطق وسیعی در سرتاسر ایران، قدرت و قلمرو حکومت اشکانی را به طور چشمگیری افزایش داد.

❖ رویدادهای دوران پادشاهی مهرداد دوم: ص ۹۳

- ❖ ۱- با انجام فتوحات وسعت قلمرو اشکانیان به نهایت خود رسید و پایه‌های قدرت و سلطنت آنان استوار گردید
- ❖ ۲- آمدن سفیرانی از سوی چین به ایران و توسعه روابط تجاری میان دو کشور با تکمیل جاده ابریشم
- ❖ ۳- پیش رفتن اشکانیان تا رود فرات و همسایگی با امپراتوری روم

اشکانیان و روم

❖ جنگ حران و نتیجه آن: ص ۹۳

- ❖ زمان پادشاهی اُرد دوم - با حمله کراسوس، سردار مشهور روم به منطقه بین‌النهرین - شکست سپاه روم در حران، از سپاه ایران و کشته شدن سردار مغرور روم - فرماندهی سپاه ایران را در جنگ حران، سورنا بر عهده داشت که با اجرای فنون گوناگون جنگی به پیروزی بزرگی دست یافت.

انحطاط و سقوط اشکانیان

❖ حکومت ملوک الطوائفی: ص ۹۳ (سوال نهایی خرداد ۱۴۰۳)

- ❖ نظام حکومتی اشکانیان مجموعه ای از حکومت‌های نیمه مستقل بود که به حکومت مرکزی اشکانی، مالیات و نیروی نظامی می‌دادند. این نوع حکومت را ملوک الطوائفی خوانده اند.

❖ سقوط اشکانیان: ص ۹۳

- ❖ آخرین پادشاه اشکانیان، اُردوان چهارم - در برابر مشکلات داخلی موفق نبود و نتوانست خاندان ساسانی را که در فارس بر او شوریده بودند، آرام کند. سرانجام، اُردوان در جنگ با اردشیر بابکان ساسانی شکست خورد و کشته شد و سلسله اشکانیان از هم پاشید.

میراث اشکانیان

❖ میراث اشکانیان: ص ۹۴

- ❖ ۱- بیرون راندن بیگانگان از ایران
- ❖ ۲- با آسان‌گیری و مداراجویی فرهنگی و دینی، اقوام و فرقه‌های دینی گوناگون و حتی یونانی‌تباران ایران را که در سراسر قلمرو آنها پراکنده بودند، در کنار یکدیگر حفظ کردند.
- ❖ ۳- با اجرای چنین سیاست‌هایی بود که در دوران پس از اسکندر، توانست به ایران استقلال و حیثیت دوباره ببخشد.
- ❖ ۴- اشکانیان به تدریج با پیوند دادن اجزای مختلف فرهنگ ایرانی و ترویج ایرانگرایی، ایران را احیا کردند.

ساسانیان

❖ تأسیس حکومت ساسانی: ص ۹۴

- ❖ اُردوان چهارم، آخرین شهریار اشکانی که از استقلال‌طلبی ساسانیان احساس خطر می‌کرد، به مقابله شتافت. اما در نهایت از اردشیر بابکان شکست خورد و سلسله ساسانیان به جای اشکانیان بر سر کار آمد. اردشیر در تیسفون تاجگذاری کرد و مانند اشکانیان این شهر را به پایتختی خود برگزید.

تثبیت قدرت

- ❖ مشکلات متعدد داخلی در زمان اردشیر بابکان: ص ۹۴
- ❖ ساسانیان مصمم بودند، به جای حکومت ملوک‌الطوایفی اشکانی، حکومتی متمرکز و قدرتمند ایجاد کنند که دستورات و قوانین آن در سرتاسر ایران اطاعت شود.
- ❖ مشکلات خارجی ساسانیان: ص ۹۴
- ❖ ۱- امپراتوری روم شرقی
- ❖ ۲- یورش‌های مکرر قبایل بیابان گرد به مرزهای ایران،
- ❖ جنبش مزدک: ص ۹۵
- ❖ قیام در زمان پادشاهی قباد یکم-مزدک طرفدار برابری مردم در بهره‌مندی از منافع اقتصادی و اجتماعی بود. او اعتقاد داشت مردم باید در زندگی از امکانات یکسان برخوردار باشند و خواهان آن بود که زمین و دارایی طبقات بالا، میان تهیدستان تقسیم شود.
- ❖ علت حمایت قباد از مزدک: ص ۹۵
- ❖ قباد که در آغاز زمامداری خود قصد داشت از قدرت اشراف، نجبا و موبدان بکاهد و دست آنان را از امور کشوری کوتاه کند، به حمایت از مزدک برخاست. در زمان جانشین خسرو جانشین قباد در یک مناظره‌ی ساختگی به قتل رسید.

دنباله تثبیت قدرت

- ❖ شورش بهرام چوبین: ص ۹۶-۹۵
- ❖ در زمان جانشین خسرو، هُرمز چهارم، اختلاف و نزاع سیاسی در دربار ساسانیان اوج گرفت. یکی از سرداران مشهور به نام بهرام چوبین، با پشتیبانی بزرگان علیه پادشاه سر به شورش برداشت و او را از قدرت برکنار نمود و خود به جای او به پادشاهی نشست.

ساسانیان و روم

- ❖ هدف اصلی لشکرکشی روم به ایران: ص ۹۶
- ❖ تسلط بر مسیرهای تجاری بود که به هند و چین می‌رسید. آن‌ها می‌خواستند به طور مستقیم با این کشورها، رابطه‌ی تجاری داشته باشند
- ❖ نتایج جنگ‌های ایران و روم در زمان شاپور یکم و خسرو پرویز: ص ۹۶
- ❖ ۱- دو مورد از این جنگ‌ها در زمان شاپور یکم اتفاق افتاد که در یکی از آنها، گردیانوس امپراتور روم کشته شد و در دیگری والریانوس، امپراتور روم به اسارت درآمد.
- ❖ ۲- در زمان خسرو پرویز نیز نبردهای بزرگی میان دو کشور رخ داد که در آغاز ساسانیان پیروز شدند، اما در پایان، به سختی شکست خوردند.

تثبیت قدرت

- ❖ هجوم مکرر اقوام بیابان گرد در دوره ساسانیان: ص ۹۷
- ❖ ۱- هجوم و تخریب و غارت قبایل صحراگرد آسیای مرکزی
- ❖ ۲- دستبرد قبایل بیابان گرد عرب نیز دائما به شهرها و آبادی‌های ایران در حاشیه‌ی جنوبی خلیج فارس و دریای عمان
- ❖ اقدام ساسانیان برای جلوگیری از غارتگری اعراب: ص ۹۷
- ❖ حکومتی دست‌نشانده به ریاست اعراب لخمی (لخمیان) در جنوب غربی ایران به مرکزیت شهر حیره تأسیس کرد.

انحطاط و فروپاشی ساسانیان

❖ تحلیل مشکلات اواخر حکومت ساسانیان: ص ۹۸

❖ برکناری قباد توسط اشراف و موبدان بخاطری همراهی با مزدک - بی‌نتیجه بودن اقدامات خسرو انوشیروان برای حل اختلافات بزرگان و شاه - برکناری و قتل هرمز چهارم، پسر و جانشین او نیز باهمدستی بهرام چوبین - شورش بزرگان برخسرو پرویز از بین بردن او با کمک پسرش شیرویه - شیرویه جانشین خسرو، بیشتر افراد خاندان ساسانی را که ممکن بود وارث تاج و تخت شوند، کشت.

❖ حمله اعراب به ایران در زمان یزدگرد سوم: ص ۹۸

❖ در سه جنگ قادسیه، جلولاء و نهاوند حکومت ساسانی را شکست دادند.

❖ عوامل مؤثر در سقوط ساسانیان: ص ۹۸ (سؤال نهایی خرداد ۱۴۰۳)

❖ ۱ - ضعف قدرت سیاسی پادشاهان ساسانی به دلیل اختلاف و درگیری پیاپی با اشراف و بزرگان؛

❖ ۲ - شورش مکرر فرماندهان نظامی و دخالت آنان در کشمکش‌های سیاسی؛

❖ ۳ - نارضایتی توده مردم از حکومت ساسانی به سبب وجود تبعیض‌ها و نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی و عدم مقاومت جدی آنان در برابر اعراب؛

❖ ۴ - کاهش توان اقتصادی حکومت ساسانی به سبب طغیان رودخانه‌های دجله و فرات، شکسته شدن سدها و به زیر آب رفتن زمین‌های حاصلخیز آسورستان (بین‌النهرین)؛

❖ ۵ - پیام جذاب دین اسلام که جهانیان را به پرستش خدای یگانه و برابری و برادری فرا می‌خواند.

❖ ۶ - انگیزه و روحیه قوی اعراب مسلمان.

درس یازدهم: آیین کشورداری

نظام سیاسی و اداری ماد

❖ اداره کشور در دوره‌ی ماد: ص ۹۹

❖ به تقلید از شاهان پیشین و معاصر خود، حکومت می‌کردند و احتمالاً دربار و تشکیلات اداری محدود و کوچکی داشته‌اند که شامل پادشاه و برخی صاحب منصبان درباری، فرماندهان نظامی و حاکمان محلی می‌شده است.

نظام سیاسی و اداری هخامنشیان

❖ منابع اطلاعات ما درباره کشورداری هخامنشیان: ص ۱۰۰

❖ سنگ نوشته‌ها و لوح‌های گلی هخامنشی و نیز نوشته‌های مورخان یونانی عهد باستان.

❖ نقش شاه در تشکیلات سیاسی هخامنشی: ص ۱۰۰

❖ پادشاه در رأس تشکیلات سیاسی و اداری - پادشاهان هخامنشی و به ویژه داریوش یکم، ادعا می‌کردند که به خواست اهوره مزدا به مقام پادشاهی دست یافته‌اند - شاهان هخامنشی، خود را بی‌نیاز از مشورت با بزرگان و مشاوران نمی‌دانستند. لذا یک گروه مشورتی شامل بلندپایگان سیاسی، نظامی، اداری و احتمالاً مذهبی و حقوقی در کنار پادشاه حضور داشتند.

❖ علت ادعای شاهان هخامنشی مبنی بر رسیدن به شاهی به خواست اهورامزدا: ص ۱۰۰

❖ این ادعا به نوعی به حکومت آنان جنبه دینی می‌داد و مردم را تشویق و ترغیب می‌کرد که از آنان فرمان بری کنند.

❖ شیوه کشورداری کوروش: ص ۱۰۰

❖ مبتنی بر احترام به دین و فرهنگ مردم سرزمین‌های فتح شده و مشارکت آنان در حکومت بود، ارائه نمود. سیاست کوروش بزرگ این بود که از طریق مشارکت دادن اقوام و ملت‌های تابعه در اداره حکومت هخامنشی، وفاداری و پشتیبانی آنان را نسبت به خود جلب کند.

❖ بخش‌های نظام سیاسی اداری داریوش یکم: ص ۱۰۰

❖ ۱- تشکیلات اداری مرکزی: ۲- تشکیلات استانی یا ساتراپی:

❖ تشکیلات اداری مرکزی داریوش: ص ۱۰۰

❖ خزانه‌شاهی، انبار شاهی و دیوان شاهی تشکیل می‌دادند. هریک از این اجزا، تحت اداره یکی از نجبای بلندپایه مادی و یا پارسی قرار داشت.

❖ وظیفه دیوان شاهی: ص ۱۰۰

❖ نگارش، تنظیم، ثبت و نگهداری نامه‌ها، اسناد و نوشته‌های دولتی

❖ چگونگی اداره ایالات در دوره داریوش: ص ۱۰۰

❖ مسئولیت بازرسی و نظارت دقیق و کامل بر عملکرد مقام‌ها و مأموران دولتی در پایتخت و شهرهای (ساتراپی‌ها) بر عهده یکی از خویشاوندان نزدیک شاه و یا یکی از درباریان مورد اعتماد و وفادار به او قرار می‌گرفت. مسئول بازرسی و مأموران تحت فرمانش، به عنوان «چشم و گوش شاه» معروف بودند. آنان به طور منظم به بخش‌های مختلف قلمرو سر می‌کشیدند تا اطمینان پیدا کنند که صاحب‌منصبان حکومتی وظایف خود را به درستی انجام می‌دهند.

❖ اقدامات داریوش جهت اداره ایالت‌ها و نتایج آن: ص ۱۰۱

❖ شیوه اداره آنها را نیز، از نو سامان داد و قواعد تازه‌ای را برای نظارت و تسلط بیشتر حکومت مرکزی بر ساتراپ‌ها به وجود آورد. به هر حال نظام سیاسی اداری که داریوش یکم ایجاد کرد، موجب وحدت بیشتر قلمرو هخامنشیان شد و حکومتی متمرکز و نیرومند پدید آورد.

نظام سیاسی و اداری سلوکیان

- ❖ **تشکیلات دیوانی و تقسیمات کشوری ایران در زمان سلطه سلوکیان: ص ۱۰۲**
- ❖ قدرت و مناصب مهم سیاسی، اداری و نظامی در اختیار یونانیان بود. به خدمت گرفتن عده‌ای از تشکیلات دیوانی (اداری و مالی) هخامنشیان - تقسیمات کشوری همانند روزگار هخامنشی بود و سلوکیان، قلمرو خود را به تعداد زیادی شهری (ساتراپی) تقسیم کردند. - گرفتن مالیات‌ها به روش پیشین - ادامه سیاست آزادی و مدارای دینی پادشاهان هخامنشی

نظام سیاسی و اداری اشکانیان

- ❖ **معروف‌ترین خاندان‌های دوره اشکانی: ص ۱۰۲**
- ❖ کارَن یا قارَن در نهاوند، سورَن در سیستان، و مهران در ری.
- ❖ **مجالس اشکانیان: ص ۱۰۲**
- ❖ ۱- اعضا مجلس اول: شاهزادگان، بزرگان درباری و نمایندگان هفت خاندان ۲- اعضا مجلس دیگر: پیشوایان دینی یا مغان
- ❖ وظایف آنها: ۱- پادشاه اشکانی را در اداره کشور کمک می‌کردند ۲- در تعیین جانشین پادشاه ۳- تصمیم‌گیری برای جنگ و صلح نقش داشتند.
- ❖ **چگونگی اداره حکومت اشکانی: ص ۱۰۲ (سوال مقایسه‌ای با دوره ساسانی نهایی خرداد ۱۴۰۳)**
- ❖ کارَن یا قارَن در نهاوند، سورَن در سیستان، و مهران در ری.
- ❖ **مجالس اشکانیان: ص ۱۰۲**
- ❖ ۱- اعضا مجلس اول: شاهزادگان، بزرگان درباری و نمایندگان هفت خاندان ۲- اعضا مجلس دیگر: پیشوایان دینی یا مغان
- ❖ وظایف آنها: ۱- پادشاه اشکانی را در اداره کشور کمک می‌کردند ۲- در تعیین جانشین پادشاه ۳- تصمیم‌گیری برای جنگ و صلح نقش داشتند.
- ❖ **شیوه اداره حکومت اشکانی: ص ۱۰۲ (سوال مقایسه‌ای با دوره ساسانی نهایی خرداد ۱۴۰۳)**
- ❖ حکومت اشکانی به شکل غیرمتمرکز و صورت موروثی در اختیار پادشاهان کوچک و حاکمان محلی بود که تا حدودی استقلال داشتند. آنان دارای سپاهی بودند و حتی به نام خود سکه ضرب می‌کردند و برای نشان دادن وفاداری علاوه بر پرداخت خراج سالانه، به هنگام جنگ، سپاه خود را در اختیار حکومت قرار می‌دادند. این شیوه غیرمتمرکز اداره کشور شیوه حکومت ملوک طوایفی نامیده شده است.

نظام سیاسی و اداری ساسانیان

- ❖ **نظام سیاسی اداری دوره ساسانی: ص ۱۰۳-۱۰۲**
- ❖ در دوره ساسانی نیز همچنان پادشاه در رأس هرم قدرت سیاسی جای داشت. در دوره ساسانی نیز همچنان پادشاه در رأس هرم جای داشت. پادشاهان ساسانی همانند هخامنشی ادعا می‌کردند که بنا به خواست اهوره مزدا به مقام شاهی رسیده و حکومت آنان مورد تأیید او است. علاوه بر پادشاه ساسانی، افراد و گروه‌های دیگری از قبیل اعضای خاندان شاهی، سران خاندان‌های قدیمی، وزیران، رؤسای ادارات و رؤسای روستاها، در قدرت و اداره کشور سهیم بودند و مقامات بالای کشوری و لشکری را در اختیار خود داشتند.
- ❖ **شیوه اداره حکومت ساسانی: ص ۱۰۳ (سوال مقایسه‌ای با دوره ساسانی نهایی خرداد ۱۴۰۳)**
- ❖ پادشاهان ساسانی ایجاد تمرکز و افزایش دامنه نظارت و تسلط خود بر مناطق مختلف کشور را تلویط کردند. در نتیجه این اقدام ها، از تعداد حکومت‌های موروثی محلی به طور محسوسی کاسته شد.
- ❖ **اقدامات پادشاهان ساسانی برای ایجاد تمرکز: ص ۱۰۳**
- ❖ ۱- تشکیل سپاهی دائمی و نیرومند

- ❖ ۲- توسعه و تقویت تشکیلات اداری (دیوان سالاری) منسجم و منظم
- ❖ **تشکیلات حکومت ساسانی: ص ۱۰۳**
- ❖ در رأس تشکیلات، وزیر بزرگ قرار داشت که به بزرگ فرمادار می‌گفتند. وزیر تحت نظارت مستقیم پادشاه کار می‌کرد و مجری فرامین او بود. زمانی که پادشاه در جنگ یا سفر بود، وزیر به عنوان جانشین او کشور را اداره می‌کرد. وزیر همچنین گاهی فرماندهی سپاه را نیز در جنگ به عهده می‌گرفت.
- ❖ **دبیران در دوره ساسانی: ص ۱۰۳**
- ❖ دبیران نقش ممتاز و بسیار مهمی در تشکیلات اداری ساسانی داشتند. آنها در مرکز آموزشی به نام دبیرستان آموزش می‌دیدند. کار اصلی دبیران نگارش فرمان‌ها، نامه‌ها و اسناد و ثبت و ضبط آنها بود، ولی کارهای دیگری مانند گردآوری و تألیف خدا ی نامک هم جزو وظایف ایشان بود.
- ❖ **قلمرو ساسانیان: ص ۱۰۴**
- ❖ قلمرویی که ساسانیان بر آن فرمان می‌راندند، ایرانشهر نامیده می‌شد. قلمرو ایرانشهر به چندین کوره یا استان تقسیم شده بود که اعضای خاندان شاهی، افرادی از خاندان‌های بزرگ و یا فرماندهان نظامی بر آنها حکومت می‌کردند.

قضاوت و دادرسی

- ❖ **جایگاه عهد، پیمان و عدالت در ایران باستان: ص ۱۰۴**
- ❖ بر اساس باورهای کهن ایرانی، مهر یا میترا، ایزد پیمان و قانون و پشتیبان نظم اجتماعی بود.
- ❖ **منبع قوانین در ایران باستان: ص ۱۰۴**
- ❖ در ایران باستان، قوانین، بیشتر از عرف و عادات و اعتقادات قومی ایرانیان و به ویژه اوستا، کتاب دینی زرتشتیان گرفته شده بود. در برخی از کتاب‌های دینی آن زمان، مطالب بسیاری درباره انواع جرم و مجازات دیده می‌شود.
- ❖ **قضاوت و دادرسی در ایران باستان: ص ۱۰۴**
- ❖ قضاوت به دو شکل غیررسمی و رسمی انجام می‌گرفت. شکل غیررسمی قضاوت را اغلب ریش سفیدان و بزرگان خانواده‌ها و قبایل برعهده داشتند.
- ❖ قضاوت رسمی، بیشتر بر عهده روحانیون زرتشتی و نیز قضاتی بود که از سوی شاه و یا حاکمان مناطق مختلف منصوب می‌شدند. روحانیون عمدتاً به اختلافات حقوقی و مدنی و قضات شاهی به جرایم سیاسی و نظامی رسیدگی می‌کردند. در محاکمه‌های مهم، اغلب، حکم نهایی را شاه صادر می‌کرد.

قضاوت و دادرسی دوره هخامنشیان

- ❖ **قضاوت در دوره هخامنشی: ص ۱۰۴**
- ❖ در سنگ‌نوشته‌های دوره هخامنشی نکته‌ها و مطالبی درباره انصاف، عدالت و راستی و اجتناب از دروغ و بیداد به چشم می‌خورد.
- ❖ در دوران هخامنشی قوانینی وجود داشته که قدرت و اختیارات پادشاه را محدود می‌کرده است.
- ❖ برخی از پادشاهان هخامنشی مانند کمبوجیه و خشایارشا درباره قانونی بودن برخی از کارهای خود با قضات شاهی مشورت می‌کرده‌اند.
- ❖ در دوره هخامنشی ترکیبی از قوانین و شیوه‌های دادرسی اقوام ایرانی و نیز اقوام و ملت‌های غیرایرانی تابع امپراتوری هخامنشیان، مبنای قضاوت بوده است.
- ❖ پادشاهان هخامنشی ملل تابع خود را در تبعیت از قوانین و آداب و رسوم خود آزاد می‌گذاشتند.

قضاوت و دادرسی در دوره‌ی ساسانیان

- ❖ منابع قضاوت و دادرسی در دوره‌ی ساسانیان: ص ۱۰۵
- ❖ مجموعه‌ای از قوانین و محاکمات عصر ساسانی در کتاب «مادیان هزاردادستان» به زبان پهلوی گردآوری شده است.
- ❖ قضاوت و دادرسی در دوره‌ی ساسانیان: ص ۱۰۵
- ❖ در دوره‌ی ساسانی، تشکیلات قضایی گسترش یافت و نقش روحانیان زرتشتی در امور قضایی بیشتر از گذشته افزایش یافت. گروهی از روحانیان زرتشتی که با قوانین دینی و احکام عرفی آشنایی داشتند، عهده‌دار امور قضاوت بودند.

سپاه و جنگ افزارها

- ❖ اقدامات مادها در زمینه نظامی: ص ۱۰۶
- ❖ مجموعه‌ای از قوانین و محاکمات عصر ساسانی در کتاب «مادیان هزاردادستان» به زبان پهلوی گردآوری شده است.
- ❖ اقدامات داریوش در زمینه سپاه: ص ۱۰۶
- ❖ داریوش در زمینه نظامی و نوسازی سپاه نیز اقدام‌های مهمی انجام داد. او در زمینه نظامی، نیروی ویژه ده هزار نفری به نام سپاه جاویدان تشکیل داد.
- ❖ ویژگی سپاه ده هزار نفری دوره داریوش: ص ۱۰۶
- ❖ این نیروی نظامی هیچگاه از شمار آن‌ها کم نمی‌شد. هرگاه سرباز یا فرماندهی بازنشسته یا کشته می‌شد، به شتاب فرد جدیدی جایگزین او می‌شد. اعضای آن، از میان جوانان برومند پارسی انتخاب می‌شدند و تحت آموزش‌های ویژه قرار می‌گرفتند.
- ❖ ویژگی سپاه در دوره هخامنشیان: ص ۱۰۶
- ❖ سواره نظام در سپاه پارسیان نقش مهمی در جنگ‌ها داشتند و سلاح اصلی آنها نیزه بود - پیاده نظام
- ❖ علت توانمندی سپاه در دوره اشکانیان: ص ۱۰۶-۱۰۷
- ❖ اشکانیان به نیروی سواره نظام اهمیت فراوان می‌دادند و در سپاه اشکانی، نیروی پیاده نظام نقش چندانی نداشت. اساس تشکیلات نظامی اشکانیان سواره نظام چابکی بود که در هنگام سواری تیراندازی می‌کرد و باعث از هم پاشیدن لشکر دشمن می‌شد. اشکانیان به تدریج، سواره نظام سنگین اسلحه نیز تشکیل دادند که مجهز به زره و کلاه خود بود. استفاده از صدای طبل نیز در آغاز حملات سپاه اشکانی معمولاً وحشت بسیاری در لشکر دشمن ایجاد می‌کرد و نظم آنها را به هم می‌ریخت.
- ❖ تقسیمات سپاه ساسانی: ص ۱۰۷
- ❖ سواره‌نظام سنگین اسلحه زره‌پوش - سواره نظام سبک اسلحه - اعضای سواره نظام از میان جوانان طبقه اشراف و نجبا برگزیده می‌شدند. - پیاده‌نظام ساسانی عمدتاً شامل روستاییانی بود که اسلحه و تجهیزات مناسبی نداشتند
- ❖ اسواران: ص ۱۰۷
- ❖ اصلی‌ترین بخش سپاه ساسانی را سواره‌نظام سنگین اسلحه زره‌پوش تشکیل می‌داد که به آن اسواران گفته می‌شد. سر تا پای اسواران با زره‌های فلزی پوشیده شده بود و حتی اسبهایشان نیز پوشش زرهی داشتند.
- ❖ آموزش نظامی در دوره‌ی ساسانی: ص ۱۰۸
- ❖ دوران ساسانی، مدارس به نام ارتشتارستان وجود داشت که افراد ارتش در آنجا آموزش می‌دیدند. شواهدی وجود دارد که نشان می‌دهد در آن زمان، کتابچه‌هایی با موضوع‌های تخصصی درباره آموزش‌های نظامی از قبیل تشکیلات قشون، فنون جنگ، تیراندازی با کمان، تغذیه سپاهیان و مراقبت از اسبان وجود داشته که مربیان از آنها در آموزش سربازان استفاده می‌کرده‌اند.

درس دوازدهم: جامعه و خانواده

گروه‌ها و طبقات اجتماعی

- ❖ جامعه آریایی پس از ورود به ایران: ص ۱۰۹
- ❖ اقوام آریایی مهاجر به ایران از قبیله‌های گوناگونی تشکیل می‌شدند که از نظر تبار و زبان، خویشاوند بودند و باورهای دینی مشترکی داشتند.
- ❖ این قبایل جامعه‌ای شبانی و روستایی را به وجود آوردند، اما همچنان پیوندهای قبیله‌ای خود را حفظ کردند.
- ❖ تقسیمات جامعه آریایی: ص ۱۰۹
- ❖ متشکل از چند قبیله که هر قبیله شامل تعدادی طایفه بود و طایفه نیز خود، به چندین خانواده بزرگ تقسیم می‌شد.
- ❖ تقسیم جامعه آریایی براساس تقسیم کار: ص ۱۰۹ (سوال نهایی خرداد ۱۴۰۳)
- ❖ «روحانیان»، «جنگجویان» و «کشاورزان و شبانان»
- ❖ وجود قشرهای سه گانه آریایی در آغاز، معرف نوعی تقسیم کار و دسته‌بندی حرفه‌ای بود.

جامعه در دوره ماد و هخامنشی

- ❖ عوامل ایجاد نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی و شکل‌گیری طبقات در جامعه آریایی: ص ۱۰۹
- ❖ پس از تشکیل حکومت توسط آریایی‌ها و فتح سرزمین‌های مختلف و برعهده گرفتن اداره حکومت توسط افراد و خاندان‌ها به ثروت بیشتر و منزلت بالاتری دست یافتند. تمرکز قدرت و ثروت در نزد عدای خاص
- ❖ طبقات جامعه دوره هخامنشیان: ص ۱۱۰
- ❖ در دوران هخامنشیان، اعضای خاندان‌های بزرگ که خانواده شاهی در رأس آنها قرار داشت، از طرف پادشاه به سمت حکومت شهرهای، فرماندهی ارتش و سایر مناصب مهم حکومتی منصوب گردیدند. در این دوره طبقه‌ای از اشراف و بزرگان شکل گرفت که از مقام و منزلت اجتماعی بالاتری برخوردار بودند. در این دوره به دلیل اهمیت فتوحات نظامی، قشر جنگجویان نسبت به دو قشر دیگر، در جایگاه بالاتری قرار گرفت.

جامعه ایران در دوره اشکانیان

- ❖ جامعه ایران در دوره اشکانیان: ص ۱۱۰
- ❖ اشکانیان شامل گروه حاکم و توده‌های مردم عادی بود.
- ❖ اعضای گروه حاکم، خود به دو دسته تقسیم می‌شدند. در مرتبه اول اعضای خاندان‌های شاهی و دیگر خاندان‌های قدرتمند قدیمی بودند که مهم‌ترین منصب‌های سیاسی و نظامی مانند حکومت مناطق مختلف کشور و فرماندهی سپاه و عضویت در مجلس آن زمان را در اختیار داشتند.
- ❖ توده مردم شامل کشاورزان، شبانان، صاحبان حرف و صنایع و بازرگانان بودند. اسیران جنگی شده بود که در فعالیت‌های کشاورزی، ساختمان‌سازی، معادن شاهی و خدمات خانگی به کار گرفته می‌شدند.

جامعه ایران در دوره ساسانیان

❖ عوامل گسترش نظام طبقاتی جامعه ایران در دوره ساسانیان: ص ۱۱۰ (سوال نهایی خرداد ۱۴۰۳)

❖ ۱- تأسیس حکومت مرکزی قدرتمندی بود که خاندان ساسانی با توسعه تشکیلات اداری و دیوانی به وجود آوردند از این رو، قشر جدیدی به نام «دبیران» در این دوره به طبقه حاکم افزوده شد. ۲- رسمیت یافتن دین زرتشتی و افزایش نفوذ و اختیارات موبدان بود.

❖ اساس نظام طبقاتی عصر ساسانی: ص ۱۱۱ بر اصالت نسب و خون

❖ تحرک اجتماعی در دوره ساسانیان: ص ۱۱۱

❖ در جامعه ساسانی تحرک اجتماعی و رفتن از طبقه ای به طبقه دیگر، ممنوع و یا دست کم، دشوار بود. در دوران ساسانیان نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی میان طبقه حاکم یعنی خاندان ساسانی و اشرافیت سیاسی، نظامی و دینی وابسته به آن از یک سو و توده مردم عادی از سوی دیگر افزایش یافت. موبدان زرتشتی، مدافع نابرابری‌های اجتماعی و امتیازات طبقه حاکم بودند و چنین وانمود می‌کردند که این تفاوت‌ها و تمایزها برای حفظ نظم و ثبات کشور لازم است و رفتن از طبقه ای به طبقه دیگر موجب فاسد شدن جامعه می‌شود.

❖ طبقه فرادست در دوره ساسانیان: ص ۱۱۱

❖ طبقه فرادست و حاکم، در مقایسه با گذشته، گسترش چشمگیری یافت و در درون خود دارای مراتب و درجات متفاوت گردید. اعضای این طبقه همچون قبل، صاحب مشاغل و مناصب عالی رتبه کشوری و لشکری و دارای زمین‌های فراوان بودند. اشراف‌زادگان فقط به امور جنگی، دیوانی، ورزش‌های رزمی، شکار و بزم می‌پرداختند و معمولاً دیگر فعالیت‌ها را دور از شأن و مقام خویش می‌دانستند.

❖ تحرک اجتماعی طبقات فرودست در دوره ساسانی: ص ۱۱۲

❖ طبقه فرودست یا عامه مردم، شامل قشرهای مختلفی می‌شد که به طور موروثی به فعالیت‌های تولیدی و خدماتی مانند کشاورزی، دامداری، پیشه‌وری، تجارت و امثال آن مشغول بودند و بار سنگین مالیات‌های گوناگون را بر دوش می‌کشیدند.

❖ علت اصلاح امور اجتماعی و اقتصادی انوشیروان و نتایج آن: ص ۱۱۳

❖ در زمان پادشاهی قبّاد، جنبش بزرگی علیه نابرابری‌ها و تبعیض‌های اجتماعی و اقتصادی به رهبری مزدک پدید آمد. این جنبش، پایه‌های نظام طبقاتی ساسانی را به شدت لرزاند. از این رو، خسروانوشیروان، اقداماتی انجام داد. در نتیجه این اقدامات، قدرت و نفوذ اشراف و نجبای درجه اول کاهش یافت و بر قدرت و نفوذ اشراف و نجبای درجه دوم افزوده شد.

خانواده

❖ ویژگی‌های خانواده‌های آریایی‌هایی نخستین: ص ۱۱۳

❖ هسته اصلی جامعه آریایی نخستین - در آغاز، بسیار گسترده بود - سلطه پدر بر اعضای آن، نامحدود بود. - پدر هم قاضی و هم مجری آداب و رسوم دینی و نگهبان آتش خانه به حساب می‌آمد. - بانوی خانه محسوب می‌شد و مورد احترام همه بود. - ازدواج درون گروهی بود و اعضای خانواده تحت نظارت پدر، با یکدیگر پیمان ازدواج می‌بستند. - اقتصاد خانواده هم به صورت معیشتی بود. - دارایی‌های خانواده که در اختیار پدر قرار داشت، قابل تقسیم و یا انتقال نبود و پس از مرگ او در اختیار پسر ارشد به عنوان رئیس جدید خانواده قرار می‌گرفت.

❖ وضعیت خانواده از دوره هخامنشی تا پایان دوره ساسانی: ص ۱۱۳

❖ خانواده گسترده تا عهد هخامنشی تداوم داشت؛ اما پس از آن تحت تأثیر عوامل اقتصادی و اجتماعی، به تدریج کوچکتر و محدودتر شد. با گسترش شهرها، مخصوصاً در دوره ساسانیان، بخشی از خانواده‌های روستایی به شهر مهاجرت کردند و در پیشه‌های گوناگونی اشتغال یافتند. هم‌چنین، با توسعه تشکیلات حکومتی و گسترش قشرهای اجتماعی، دامنه اختیارات و قدرت پدر در خانواده کاهش یافت.

❖ موقعیت زنان ایران باستان در آیین زرتشتی: ص ۱۱۴

❖ در قسمت‌هایی از کتاب اوستا که منسوب به زرتشت است، تفاوت‌چندانی میان مرد و زن وجود ندارد. تنها در بخش‌هایی از اوستا

که احتمالاً در زمان ساسانیان توسط موبدان تدوین شده، موقعیت اجتماعی زن پایین‌تر از مرد قرار می‌گیرد. در آیین زرتشتی، پارسایی و عفت به عنوان دو خصلت و ویژگی زن خوب برشمرده شده است.

زن

❖ وضعیت زنان در دوره ی ساسانی: ص ۱۱۵

❖ هسته اصلی جامعه آریایی نخستین - در آغاز، بسیار گسترده بود - سلطه پدر بر اعضای آن، نامحدود بود. - پدر هم قاضی و هم مجری آداب و رسوم دینی و نگهبان آتش خانه به حساب می‌آمد. - بانوی خانه محسوب می‌شد و مورد احترام همه بود. - ازدواج درون گروهی بود و اعضای خانواده تحت نظارت پدر، با یکدیگر پیمان ازدواج می‌بستند. - اقتصاد خانواده هم به صورت معیشتی بود. - دارایی‌های خانواده که در اختیار پدر قرار داشت، قابل تقسیم و با انتقال نبود و پس از مرگ او در اختیار پسر ارشد به عنوان رئیس جدید خانواده قرار می‌گرفت.

❖ وضعیت خانواده از دوره ی هخامنشی تا پایان دوره ساسانی: ص ۱۱۳

❖ خانواده گسترده تا عهد هخامنشی تداوم داشت؛ اما پس از آن تحت تأثیر عوامل اقتصادی و اجتماعی، به تدریج کوچکتر و محدودتر شد. با گسترش شهرها، مخصوصاً در دوره ساسانیان، بخشی از خانواده‌های روستایی به شهر مهاجرت کردند و در پیشه‌های گوناگونی اشتغال یافتند. هم‌چنین، با توسعه تشکیلات حکومتی و گسترش قشرهای اجتماعی، دامنه اختیارات و قدرت پدر در خانواده کاهش یافت.

❖ موقعیت زنان ایران باستان در آیین زرتشتی: ص ۱۱۴

❖ در قسمت‌هایی از کتاب اوستا که منسوب به زرتشت است، تفاوت چندانی میان مرد و زن وجود ندارد. تنها در بخش‌هایی از اوستا که احتمالاً در زمان ساسانیان توسط موبدان تدوین شده، موقعیت اجتماعی زن پایین‌تر از مرد قرار می‌گیرد. در آیین زرتشتی، پارسایی و عفت به عنوان دو خصلت و ویژگی زن خوب برشمرده شده است.

جشن و سوگواری

❖ جشن‌ها در ایران باستان: ص ۱۱۶

❖ این جشن‌ها پیوند تنگاتنگی با باورهای دینی و زندگی سیاسی، اجتماعی و اقتصادی مردم ایران، به ویژه فعالیت‌های کشاورزی داشت.

❖ ویژگی برجسته جشن‌های باستانی: ص ۱۱۶ عبادت و شکرگزاری به درگاه خداوند بزرگ بود.

❖ گاهنبارها: ص ۱۱۶ عبارت بودند از شش جشن که به شکرانه آفریده شدن عناصر اصلی خلقت: آسمان، آب، زمین، گیاه، جانوران و انسان، در شش وقت معین از ماه‌های سال برگزار می‌شد.

❖ جشن نوروز: ص ۱۱۶ جشن نوروز به جمشید، نخستین پادشاه افسانه ای ایران نسبت داده می‌شود. مردم ضمن شادی، تفریح و معاشرت با یکدیگر، وفاداری خود را به پادشاه ابراز کنند.

❖ نتایج برگزاری جشن‌های ایران باستان: ص ۱۱۶

❖ تأثیر بسزایی بر اتحاد و انسجام ایرانیان در طول تاریخ داشته و عامل مؤثری در تقویت هویت جمعی آنان بوده است.

❖ مراسم سوگواری در ایران باستان: ص ۱۱۶

❖ ایرانیان باستان، علاوه بر گرامیداشت جشن‌ها، مراسم سوگواری برای مردگان را نیز با آداب و تشریفات ویژه‌ای برگزار می‌کردند.

❖ در مراسم سوگواری درگذشتگان، ضمن خواندن دعا، نیکی‌های شخص از دنیا رفته را یادآوری می‌کردند. ایرانیان احترام خاصی برای ارواح پدران و مادرانشان قائل بودند؛ از این رو، در برخی از جشن‌ها، مراسم ویژه‌ای را برای آرامش ارواح آنان انجام می‌دادند.

درس سیزدهم: اقتصاد و معیشت

کشاورزی و دامداری

- ❖ مهم‌ترین انتقال تدریجی آریاییان از زندگی شبنی به زندگی مبتنی بر کشاورزی ؟ ص ۱۱۸
- ❖ آموزه های زرتشت با تشویق مردم به کشت و کار،
- ❖ اقتصاد زندگی مردم در عهد باستان: ص ۱۱۸
- ❖ در عصر باستان، کشاورزی اساس زندگی اقتصادی ایرانیان به شمار می رفت و روستاییان عمده جمعیت ایران را تشکیل می دادند.
- ❖ شیوه زمین های کشاورزی و دامها: ص ۱۱۸
- ❖ بیشتر زمین های کشاورزی و حتی گله های دام، متعلق به شاه، خاندان شاهی، مقام های حکومتی، اشراف، روحانیان بزرگ و متولیان معبد ها و یا آتشکده ها بود.
- ❖ آنان غالباً در شهرها زندگی می کردند و از طریق نمایندگان خود، املاکشان را اداره می کردند و یا اجاره می دادند.
- ❖ اقدامات شاهان هخامنشی برای پیشرفت کشاورزی: ص ۱۱۹
- ❖ بیشتر زمین های کشاورزی و حتی گله های دام، متعلق به شاه، خاندان شاهی، مقام های حکومتی، اشراف، روحانیان بزرگ و متولیان معبد ها و یا آتشکده ها بود.
- ❖ آنان غالباً در شهرها زندگی می کردند و از طریق نمایندگان خود، املاکشان را اداره می کردند و یا اجاره می دادند.
- ❖ اقدامات شاهان هخامنشی برای پیشرفت کشاورزی: ص ۱۱۹
- ❖ ۱- کسانی را که اقدام به آبادانی زمین های بایر می نمودند تا پنج نسل، از پرداخت مالیات معاف می کردند.
- ❖ ۲- کندن قنات، احداث بند و سد بر روی رودها و حفر نهرهای انتقال آب در سرتاسر قلمرو خود بود.
- ❖ قنات در ایران باستان: ص ۱۱۹
- ❖ کندن قنات از ابتکارات ایرانیان باستان می باشد.
- ❖ واستریوشان سالار: ص ۱۱۹
- ❖ رئیس روستاییان و کشاورزان به شمار می رفت. او علاوه بر مسئولیت گردآوری مالیات های بخش کشاورزی، برای توسعه و ترویج آبادانی و کشت و کار نیز کوشش می کرد.
- ❖ مهم ترین عامل ضربه سنگینی بر اقتصاد ساسانی: ص ۱۲۰
- ❖ طغیان رودخانه های دجله و فرات و خراب شدن آب بندها و سدها در اواخر دوره ساسانیان

راه و حمل و نقل

- ❖ اهمیت راه و وسایل حمل و نقل در دوره باستان: ص ۱۲۰
- ❖ - از نظر سیاسی - نظامی - جنبه اقتصادی - مخصوصاً تجاری
- ❖ شبکه ی جاده ها در دوره ی هخامنشی: ص ۱۲۰
- ❖ در دوره هخامنشیان شبکه وسیعی از جاده ها ساخته شد مهمترین آنها جاده شاهی بود که به فرمان داریوش بزرگ احداث گردید. این جاده به طول بیش از ۲۴۰۰ کیلومتر، شوش، یکی از پایتخت های هخامنشی را به شهر سارد در آسیای صغیر متصل می کرد.
- ❖ کاشف راه های دریایی در زمان داریوش یکم: ص ۱۲۱
- ❖ اسکیلانوس - مسیر رود سند را تا اقیانوس هند ادامه داد و سپس با عبور از دریای سرخ به مصر رسید. در نتیجه این سفر، برای نخستین بار مسیر دریایی میان هند و مصر شناسایی شد.

- ❖ اقدامات مهم و تدبیرانه‌ی داریوش در زمینه‌ی توسعه‌ی راه‌های دریایی: ص ۱۲۱
- ❖ دستور داد با حفر آبراهه‌ای (کانالی)، دریای سرخ به رود نیل متصل گردد تا امکان تردد کشتی‌ها میان این رود و دریا فراهم آید.
- ❖ اقدامات اشکانیان و ساسانیان در زمینه‌ی راه‌ها و حمل و نقل: ص ۱۲۲
- ❖ در این دوران چاپارخانه‌ها همچنان دایر بودند؛ کاروانسراهای جدیدی در مسیر راه‌ها ساخته شد و چاه‌ها و قنات‌هایی برای تأمین آب آنها، حفر گردید.
- ❖ مهم‌ترین بندر در دوره ساسانی: ص ۱۲۳
- ❖ سیراف از جمله بندرهای مهم خلیج فارس بود.
- ❖ نقش راه‌ها در دوره‌ی باستان: ص ۱۲۰
- ❖ ۱- فراهم آوردن امکان جا به جایی کالاها و مسافران ۲- انتقال اندیشه‌ها و فرهنگ‌ها ۳- تأثیر فرهنگ، هنر و معماری ۴- راه یافتن بسیاری از آیین‌ها و دین‌های باستانی از شرق به غرب عالم و یا بالعکس

پول، اوزان و مقیاس‌ها

- ❖ اقدامات داریوش در زمینه‌ی ضرب سکه: ص ۱۲۳
- ❖ داریوش سکه‌هایی با وزن و عیار مشخص ضرب کرد سکه طلایی داریوش موسوم به دریک بود ضرب سکه طلا در انحصار شاهان بود و شهربی‌ها (ساتراپ‌ها) با اجازه پادشاه می‌توانستند سکه نقره ضرب کنند
- ❖ نتایج ایجاد نظام پولی داریوش: ص ۱۲۳
- ❖ ۱- معیاری برای ارزش‌گذاری کالاها و خدمات در نواحی مختلف پادشاهی هخامنشی شد
- ❖ ۲- عامل مهمی در بسط و گسترش تجارت داخلی و خارجی بود.
- ❖ وضعیت پول در دوره‌ی اشکانیان و ساسانیان: ص ۱۲۴
- ❖ سکه‌های نقره‌ای و مسی در مبادلات تجاری در منطقه وسیعی به جریان افتاد.

صنعت و تجارت

- ❖ اقدامات حکومت ساسانی در زمینه‌ی تولید ابریشم: ص ۱۲۵
- ❖ حکومت ساسانی با در اختیارگرفتن واردات ابریشم خام از چین و کوچاندن بافندگان ماهر از قلمرو روم در شام (سوریه) به ایران، کارگاه‌های بافندگی متعددی را در شوش، جندی شاپور (گندی شاپور) و شوشتر ایجاد کرد.
- ❖ کالاهای تجاری در عهد هخامنشیان: ص ۱۲۵
- ❖ عهد هخامنشیان تجارت مانند گذشته، محدود و منحصر به اشیای تجملی و گران قیمت نبود، بلکه شامل انواع مختلفی از مواد اولیه مانند فلزات و چوب، محصولات کشاورزی و دامی و تولیدات صنعتی می‌شد. بخش قابل توجهی از کالاهای تجاری را اجناس مورد نیاز مردم مانند اثاث منزل، ظروف آشپزخانه و مواد خوراکی تشکیل می‌داد.
- ❖ بنادر کدام دریاها مراکز اصلی تجارت دریایی دوره هخامنشی: ص ۱۲۵
- ❖ بنادر خلیج فارس و نیز بنادر واقع در سواحل شرقی دریای مدیترانه.
- ❖ وضعیت تجارت در دوران حکومت سلوکیان: ص ۱۲۶
- ❖ تجارت رونق گذشته را نداشت، از حجم مبادله کالاهای ارزان قیمت کاسته شد و در عوض اشیای تجملی، جای آنها را گرفت.
- ❖ عوامل رونق جریان داد و ستد به خصوص بازرگانی خارجی در دوره‌ی ساسانیان اشکانیان: ص ۱۲۶
- ❖ برقراری روابط سیاسی و تجاری میان ایران و چین، و در پی آن گشایش جاده معروف ابریشم.

❖ نقش ایران در دوره‌ی اشکانیان در تجارت باستان : ص ۱۲۶

- ❖ به عنوان واسطه‌ی تجاری بزرگ، میان چین و هند از یک سو، و اروپا از سوی دیگر عمل می‌کرد. در زمان اشکانیان، ابریشم چین و ادویه‌ی هندوستان مشتریان زیادی در قلمرو روم داشت، بنابراین درآمد هنگفتی از حقوق گمرکی، عوارض حمل و نقل و راهداری، نصیب اشکانیان می‌شد.

درآمدها و مخارج

❖ عمده‌ترین منابع درآمد حکومت در دوران ایران باستان: ص ۱۲۶

- ❖ ۱- انواع مالیات‌ها، شامل مالیات کشاورزی و دام، مالیات پیشه‌وران و مالیات سرانه؛
❖ ۲- عوارض گمرکی، حمل و نقل و راهداری و
❖ ۳- حق بهره‌برداری ازمعادن و جنگل‌ها.

❖ مقایسه وضعیت اقتصادی دوره‌ی ایران باستان در زمان صلح و جنگ و آشوب : ص ۱۲۷

- ❖ در زمانی صلح و آرامش حکم فرما بود و زمامدارانی لایق و کاردان حکومت می‌کردند، فعالیت‌های اقتصادی، شرایط مطلوبی داشت و مردم با خیال آسوده به کسب و کار می‌پرداختند و از حداقل امکانات رفاهی و معیشتی برخوردار بودند.
❖ در دوران جنگ، آشوب، اوضاع و شرایط اقتصادی به هم می‌ریخت و رونق و آبادانی رخت بر می‌بست. عوامل طبیعی و اقلیمی به خصوص خشکسالی، سیل و طغیان رودخانه‌ها و تخریب سدها نیزگاهی بر وضعیت اقتصادی تأثیر منفی می‌گذاشت. گاهی نیز بروز بیماری‌های فراگیر و کشنده‌ای چون طاعون و وبا موجب مرگ و میر گسترده‌ی نیروی کار و در نتیجه، رکود و افت تولید می‌شد.

درس چهاردهم: دین و اعتقادات

باورهای کهن آریایی

❖ اعتقادات کهن آریایی: ص ۱۲۸

- ❖ ۱- خدایان متعددی را می پرستیدند و آنها را بَغ (بخشنده)، اهورَه (سرور) و امَرتا (بی مرگ) می خواندند. ۲- برای خشنودی خدایان، حیوانات را قربانی می کردند و سرودها و نیایش های گوناگونی می خواندند. ۳- افرادی با عنوان مَغ، مراسم و تشریفات دینی را اجرا می کردند. ۴- بر خلاف مردمان ایلام، بین النهرین، یونان و... برای خدایان خویش معابد با شکوه نمی ساختند. ۵- آریاییان همچنین برخی عناصر طبیعی مانند آب آتش و خاک را مقدس می شمردند.
- ❖ اقوام آریایی بر خلاف مردمان ایلام، بین النهرین، یونان و... برای خدایان خویش معابد با شکوه نمی ساختند: ص ۱۲۸ (سوال نهایی خرداد ۱۴۰۳)
- ❖ آنان اعتقاد داشتند که نفوذ و قدرت خدایانشان محدود به ناحیه و شهر خاصی نمی شود، بلکه تمام قلمرو گیتی را در برمی گیرد.
- ❖ آنان اعتقاد داشتند که نفوذ و قدرت خدایانشان محدود به ناحیه و شهر خاصی نمی شود، بلکه تمام قلمرو گیتی را در برمی گیرد.

زرتشت و تعالیم او

❖ تعالیم زرتشت: ص ۱۲۸-۱۲۹

- ❖ ۱- اهوره مزدا آفریدگار همه چیز است. ۲- گروهی از موجودات الهی که امشاسپندان یا جاودان مقدس خوانده می شدند اهورا مزدا را در امر آفرینش و اداره امور جهان یاری می کنند. ۳- دو نیرو یا مینوی نیک و بد جهان وجود دارد. ۴- زرتشت به پیروانش سفارش می کرد پندار نیک، گفتار نیک و کردار نیک را سرمشق زندگی خود قرار دهند. ۵- اعتقاد به جهان آخرت و روز واپسین است ۶- زرتشت با برخی از آداب نیایش رایج در جامعه خود مانند قربانی کردن و کشتاربی رویه حیوانات به ویژه گاو مخالف بود.
- ❖ اوستا: ص ۱۲۹
- ❖ کتاب مقدس ایرانیان باستان و زرتشتیان، اوستا نام دارد. ، نسخه ای از اوستا بر اثر آتش سوزی تخت جمشید به دست اسکندر مقدونی از بین رفت. یکی از پادشاهان اشکانی به نام بلاش یکم اقدام به گردآوری اوستا نمود. در زمان شاپور دوم ساسانی به خط و زبان اوستایی نگارش یافت.

دین و عقاید دوره ماد

❖ دین مادها: ص ۱۳۰

- ❖ آنها اهوره مزدا و برخی از خدایان کهن ایرانی همچون میترا را ستایش می کرده اند.
- ❖ مَغ: ص ۱۳۰
- ❖ روحانیون مادی که مَغ نامیده می شدند، برگزاری آیین های دینی از جمله خواندن نیایش ها و سرودها و رسم قربانی کردن را برعهده داشتند.

دین و عقاید دوره هخامنشیان

❖ منابع آگاهی در باره دین هخامنشیان: ص ۱۳۰

- ❖ نوشته های یونانی به ویژه تاریخ هرودت و نیز کاوش های باستان شناسی
- ❖ مقایسه نظر پژوهش گران برجسته ایرانی و غیر ایرانی در خصوص پیروی هخامنشیان از دین دین زرتشتی: ص ۱۳۰

- ❖ عده‌ای از آنان بر پایه برخی از مندرجات سنگ نوشته‌ها و دیگر شواهد استدلال می‌کنند که هخامنشیان زرتشتی بوده‌اند. اما گروهی دیگری این نظر را قبول ندارند و می‌گویند شاهان هخامنشی به باورهای کهن ایرانی اعتقاد داشته‌اند.
- ❖ **سیاست مذهبی پادشاهان هخامنشی: ص ۱۳۱**
- ❖ مردم را در پیروی از دین خود آزاد می‌گذاشتند و فرهنگ و عقاید اقوام تابع حکومت خود را محترم می‌شمردند.

دین و عقاید دوره سلوکیان و اشکانیان

- ❖ **اعتقادات دینی در دوره سلوکیان و اشکانیان: ص ۱۳۱**
- ❖ در دوران سلوکیان و اشکانیان، علاوه بر اهوره مزدا، خدایان کهن ایرانی همچون مهر و آناهیتا هم ستایش می‌شدند. برخی از پادشاهان اشکانی به تقلید از یونانیان، معابدی را برای آناهیتا ساختند.
- ❖ **وضعیت دین زردشت در دوره اشکانی: ص ۱۳۱**
- ❖ در اواسط دوره اشکانیان دین زرتشتی نفوذ و گسترش چشمگیری یافت و برخی از پادشاهان اشکانی به این دین گرویده و یا از آن پشتیبانی کردند.
- ❖ بلاش یکم دستور داد متون پراکنده اوستا باید گردآوری شود برخی از شاهان اشکانی تصویر آتشدانی را که نشانه گرایش آنان به کیش زرتشتی بود، بر روی سکه‌های خود نقش کرده‌اند.
- ❖ **نفوذ آیین میترا در اروپا: ص ۱۳۲**
- ❖ در عهد اشکانی، ستایش ایزد مهر (میترا) به قلمرو روم در آسیای صغیر راه یافت و در آنجا به کیشی مستقل تبدیل شد و سپس به اروپا رسید.
- ❖ **سیاست مذهبی اشکانیان: ص ۱۳۲**
- ❖ اشکانیان نیز همانند هخامنشیان حامی سیاست آزادی دینی بودند. ایرانیان و دیگر مردمانی که در سرزمین‌های تحت فرمانروایی حکومت اشکانی زندگی می‌کردند، در ستایش خدایان و انجام مراسم دینی خود، آزاد بودند.
- ❖ **نتایج سیاست دینی اشکانیان: ص ۱۳۲**
- ❖ آزادی دینی اشکانیان زمینه مناسبی را برای همزیستی مسالمت‌آمیز پیروان دین‌ها و عقاید مختلف فراهم آورد.
- ❖ **وضعیت ادیان غیر زرتشتی و غیر ایرانی در دوره اشکانی: ص ۱۳۲**
- ❖ یهودیان نیز همچون دوره هخامنشی، حکومت ایران را پناهگاه مناسبی برای خود می‌شمردند. پیروان دین مسیح هم که در معرض آزار و اذیت حکومت روم قرار داشتند، در قلمرو اشکانیان احساس امنیت و آزادی می‌کردند. آیین بودایی از آیین‌هایی بود که در آن دوره به ایران نفوذ کرد و مبلغان بودایی در سرزمین‌های شرقی حکومت اشکانی به تبلیغ اندیشه و آموزه‌های بودا می‌پرداختند.

دین و عقاید دوره ساسانیان

- ❖ **منابع و اخبار و آگاهی‌ها درباره وضعیت دینی در دوره ساسانی: ص ۱۳۳**
- ❖ سنگ نوشته‌ها، نقش برجسته‌ها، شواهد باستانشناسی، سکه‌ها، کتاب‌های دینی و اندرزنامه‌های زرتشتیان، برخی آثار مورخان مسلمان، یونانی و رومی و نیز شاهنامه فردوسی
- ❖ **دوره ساسانیان اهمیت بسزایی در تاریخ دین زرتشتی دارد: ص ۱۳۳ (نهایی خرداد ۱۴۰۳)**
- ❖ چرا که حکومت ساسانی، این دین را دین رسمی ایران اعلام کرد.
- ❖ این اقدام، دین و سیاست به هم گره خوردند. از یک سو، پادشاهان ساسانی به پشتیبانی کامل از دین رسمی پرداختند و از سوی

دیگر روحانیان زرتشتی، قدرت و حاکمیت پادشاهان ساسانی را تأیید کردند.

❖ **مؤبدان: ص ۱۳۳**

❖ روحانیان زرتشتی که در رأس آنان، روحانی برجسته ای با عنوان موبدان موبد قرار داشت که از جایگاه بلندی در دربار برخوردار بود. پادشاهان ساسانی معمولاً برای تصمیم گیری در مسائل مهم حکومتی، با موبدان مشورت می کردند.

❖ **مسئولیت‌های موبدان: ص ۱۳۳**

❖ قضاوت و دادرسی، اداره آتشکده‌ها، اجرای مراسم و آداب مذهبی و تعلیم آموزه‌های زرتشتی بودند.

❖ **اقدام به مکتوب کردن اوستای شفاهی وسط موبدان: ص ۱۳۴-۱۳۳**

❖ پیشرفت دین مسیح در قلمرو ساسانی و درگرفتن مباحثات اعتقادی میان پیروان ادیان مختلف، موجب شد موبدان برای اینکه در مقام بحث و جدل، سند و مدرک قابل استنادی در اختیار داشته باشند

❖ **آتشکده‌های معروف دوره ی ساسانی: ص ۱۳۴**

❖ ۱- آذر بُرْزین مهر در خراسان، مخصوص کشاورزان ۲- آذر گُشنَسپ در آذربایجان، ویژه شاهان ۳- آذر فرنبَغ در فارس، خاص موبدان، بزرگتر و شکوهمندتر از دیگر آتشکده ها بودند.

❖ **کتابهای اعتقادی تعلیم زرتشت در دوره ی ساسانی: ص ۱۳۴**

❖ ۱- دینکرد، نام برد که دانشنامه ای مشتمل بر عقاید زرتشتی است. ۲- کتاب بُندَهِش از جمله دیگر کتاب‌های آن دوره به شمار می آید.

❖ **مانویان: ص ۱۳۵**

❖ مانویان، پیروان آیین مانی بودند مانی در زمان شاپور یکم با ترکیب آموزه‌هایی از دین‌های زرتشتی، مسیحی و بودایی، آیین جدیدی را عرضه کرد. مانی عقیده داشت که او و پیامبران پیش از وی، آمده‌اند تا روح را که از دنیای نور است، از جهان مادی و تاریکی برهانند و انسان را به رستگاری برسانند.

❖ **کتاب مانی: ص ۱۳۵**

❖ مانی عقاید خود را در کتابی با عنوان شاپورگان نوشت و به شاپور هدیه کرد.

❖ **سرانجام مانی: ص ۱۳۵**

❖ موبدان با آیین مانوی مخالف بودند. در زمان بهرام یکم، مانی به زندان افتاد و اعدام شد.

درس پانزدهم: زبان، علم و آموزش

زبان

- ❖ زبان ایلامی: ص ۱۳۶
- ❖ زبان ایلامی، زبان مردمان جنوب غربی فلات ایران و زبان رسمی و نوشتاری حکومت و تمدن ایلام بود و به عنوان زبان دوم نوشتاری در دوران هخامنشی از آن استفاده می شد.
- ❖ زبان‌های ایرانی: ص ۱۳۷
- ❖ زبان‌های ایرانی، شاخه‌ای از گروه زبان‌های «هند و ایرانی» به شمار می‌روند که اقوام هندی و ایرانی، پیش از جدا شدن از یکدیگر و سکونت در هند و ایران، با آن تکلم می‌کردند.
- ❖ مراحل تغییر و تحول زبان‌های ایرانی از آغاز تا کنون: ص ۱۳۷
- ❖ سه دوره زبان‌های کهن، میانه و نو
- ❖ زبان‌های کهن ایرانی: ص ۱۳۸-۱۳۷
- ❖ زبان‌های کهن ایرانی از قدیمی‌ترین زمان تا پایان هخامنشیان (۳۳۰ ق.م). از این زبان‌ها از دو زبان فارسی باستان و اوستایی آثار مکتوبی برجای مانده است. فارسی باستان، نیای زبان فارسی امروزی زبان قوم پارس بوده و در دوره هخامنشی به آن سخن می‌گفته‌اند.
- ❖ اوستایی، زبان کتاب دینی زرتشتیان بوده که مردمان بخشی از نواحی شرقی ایران به آن سخن می‌گفته‌اند.
- ❖ زبان ایرانی میانه: ص ۱۳۸
- ❖ از زمان سقوط هخامنشیان تا فروپاشی حکومت ساسانیان (۶۵۱ م. / ۳۱ ق.) و حتی قرون نخستین اسلامی شامل زبان پارتی یا پهلوی اشکانی (مناطق شمال و شمال شرق ایران) و پهلوی ساسانی (متداول نواحی جنوب و جنوب غربی ایران) که دنباله زبان فارسی باستان به حساب می‌آید.
- ❖ زبان‌های ایرانی نو: ص ۱۳۸ (سوال نهایی خرداد ۱۴۰۳)
- ❖ زبان‌های ایرانی نو، به زبان‌هایی گفته می‌شود که در دوران اسلامی به تدریج در مناطق مختلف ایران رواج یافتند.

ادبیات

- ❖ علت معمول نبودن کتابت در ایران باستان: ص ۱۳۸
- ❖ در ایران باستان، نقل شفاهی داستان‌ها و تعالیم دینی و ادبی، بر کتابت و نوشتن ترجیح داده می‌شد.
- ❖ ادبیات در دوره هخامنشی: ص ۱۳۸
- ❖ در زمان هخامنشیان، قصه‌های متعددی به زبان فارسی باستان وجود داشته که مهمترین آن «هزار افسان» که داستان مشهور «هزار و یک شب» بر اساس آن شکل گرفته است.
- ❖ گوسان‌ها: ص ۱۳۸ (سوال نهایی خرداد ۱۴۰۳)
- ❖ در زمان حکومت اشکانی، نقل داستانهای ملی و پهلوانی، رواج فراوان یافت و شاعران و موسیقی دانان دوره گردی که به گوسان‌ها معروف بودند، این داستان‌ها را از حفظ برای مردم می‌خواندند. در حقیقت، این گوسان‌ها بودند که داستانهای ملی و پهلوانی را سینه به سینه به نسل‌های بعدی منتقل کردند.
- ❖ آثار ادبی دوره اشکانیان: ص ۱۳۹-۱۳۸
- ❖ منظومه‌های داستانی «درخت آسوریک» و «یادگار زیریران» که به خط و زبان پهلوی ساسانی، متعلق به قرن ۵ م. هستند، ابتدا به زبان پارتی سروده شده بودند. برخی داستان‌های شاهنامه مانند داستان «بیژن و منیژه» نیز، اصل و ریشه اشکانی دارند.

آموزش

- ❖ ابعاد آموزش در ایران باستان: ص ۱۴۰
- ❖ شامل تربیت جسمانی، اخلاقی، اجتماعی، دینی، شغلی و حرفه ای
- ❖ مراحل تربیت کودکان در ایران باستان: ص ۱۴۰
- ❖ ۱- کودکان تا پنج یا هفت سالگی در درون خانواده، پرورش می یافتند و مادران نقش مهمی در آشنایی فرزندان خود با آداب و رسوم خانوادگی، اجتماعی، دینی و میهنی و آموختن راه و رسم پسندیده زندگی به آنان داشتند.
- ❖ ۲- مراحل بعدی آموزش و پرورش اغلب در خارج از خانه و در مدرسه و یا آموزشگاه انجام می گرفت.
- ❖ آموزش در ایران باستان بخصوص زمان ساسانیان: ص ۱۴۱-۱۴۰
- ❖ فرزندان خاندان شاهی، درباریان، اشراف و موبدان می توانستند به مدرسه بروند و تحصیل کنند. برای فرزندان توده مردم از قبیل کشاورزان، پیشه وران و صنعتگران، این امکان فراهم نبود که در مدارس و آموزشگاه های آن دوره درس بخوانند. اینان به طور معمول، حرفه پدران خود را می آموختند.
- ❖ برنامه های آموزشی مدارس ایران باستان : ص ۱۴۱
- ❖ آموختن اصول دین زرتشتی، فراگیری آداب و رسوم دینی و میهنی و مختصری خواندن و نوشتن - برای گروه های مختلف، آموزش های ویژه ای نیز وجود داشت. مثلاً شاهزادگان و فرزندان صاحب منصبان سیاسی و نظامی، به فراگیری دانش های سیاسی، کشورداری، فنون رزمی و گاهی زبان های خارجی می پرداختند؛ فرزندان موبدان، تعلیمات دینی و اوستایی را آموزش می دیدند و فرزندان دبیران نیز خط، زبان، ادبیات و حساب را می آموختند.

علوم و مراکز آموزش عالی

- ❖ منابع قابل استنباط در باره دانش و فرهنگ ایرانیان باستان: ص ۱۴۱
- ❖ مندرجات اوستا، شاهنامه، کتیبه ها و گزارش های تاریخ نویسان یونانی و رومی
- ❖ علم و فرهنگ در عصر ساسانی: ص ۱۴۲
- ❖ در زمان فرمانروایی خسروانشیروان، مبادلات فرهنگی با هند و روم گسترش یافت. در نتیجه آن، جنبش علمی نیرومندی در ایران پدید آمد.
- ❖ دانشگاه جندی شاپور: ص ۱۴۲
- ❖ یکی از برجسته ترین مراکز علمی جهان باستان، دانشگاهی بود که دانش های مختلفی مانند پزشکی، فلسفه، نجوم و الهیات تدریس می شد و پزشکی بیش از سایر رشته ها رونق و پیشرفت داشت. این دانشگاه دارای بیمارستانی بود دانشجویان در کنار آموزش های نظری، در آنجا به صورت عملی بادرمان بیماراران آشنا می شدند.

درس شانزدهم: هنر و معماری**هنر و معماری دوره مادها**

- ❖ هنر در دوره ماد: ص ۱۴۳
- ❖ هنرمندان مادی در فلزکاری، جواهرسازی و سفالگری مهارت داشته‌اند. هنر مادی متکی بر تجربیات و دستاوردهای هنری بومیان غرب فلات ایران بوده است
- ❖ دستاوردهای حکومت مادی در عرصه معماری: ص ۱۴۳
- ❖ مادی‌ها در قلعه سازی تبحر زیادی داشتند و برای مقابله با دشمنان خارجی خود به ویژه آشوریان، قلعه‌های مستحکمی ساختند.

هنر و معماری دوره هخامنشی

- ❖ علت شکوفایی هنر و معماری دوره هخامنشی: ص ۱۴۳ ثبات و آرامش، رونق اقتصادی و حمایت پادشاهان
- ❖ ویژگی‌های هنر و معماری دوره هخامنشی: ص ۱۴۳-۱۴۴
- ❖ ۱- تأثیرپذیری از دستاوردهای هنری اقوام و ملت‌های تابع آن حکومت بود که پیشینه تمدنی درخشان داشتند. ۲- درباری بودن آن به این معنی که شکوه شاهانه و تشریفات و تجملات درباری را به نمایش می‌گذاشت. ۳- طبیعت‌گرایی یا به عبارت دیگر، استفاده و تقلید از عناصر موجود در طبیعت مانند حیوانات و گیاهان در آثار هنری شان است.
- ❖ قدیمی ترین بنای دوره هخامنشی: ص ۱۴۴
- ❖ در پاسارگاد شامل کاخ شاهی و آرامگاه کورش هخامنشی ساختمان‌ها در میان باغ بسیار زیبایی بود.
- ❖ اوج شکوه و عظمت معماری ایران: ص ۱۴۵
- ❖ دوران داریوش یکم
- ❖ بناهای دوران داریوش یکم: ص ۱۴۵
- ❖ آپادانا در شهر شوش - تخت جمشید
- ❖ عظیم ترین مجموعه ساختمانی و شاهکار معماری جهان باستان: ص ۱۴۵
- ❖ تخت جمشید که به دستور داریوش یکم و جانشینانش ساخته شد.
- ❖ اهورامزدا در نقش برجسته‌های هخامنشی: ص ۱۴۶
- ❖ اهورامزدا به شکل نمادین حلقه‌ای بال‌دار در حال پرواز بر بالای سر پادشاه، نمایان است.
- ❖ الگوی نقش برجسته‌های دوره هخامنشی: ص ۱۴۶
- ❖ از نقش برجسته‌های بین‌النهرین و به ویژه نقش برجسته‌های آشوری، الهام‌الگو گرفته‌اند.
- ❖ فلزکاری و جواهرسازی هخامنشیان: ص ۱۴۶
- ❖ انواع گوناگونی از تکوک (ریتون) و دیگر ظرف‌های طلایی، نقره‌ای و مفرغی مزین به نقش‌های مختلف و نیز زیورآلات، از آن دوران کشف شده است.
- ❖ آثار بافندگی دوران هخامنشیان: ص ۱۴۷
- ❖ قالی پازیریک و جامه‌های پُر نقش و نگار و تزیین شده پادشاه و سپاهیان

هنر و معماری دوره اشکانی

- ❖ آثار برجسته‌ی معماری دوران اشکانیان: ص ۱۴۸
- ❖ شهرنسا، صد دروازه (دامغان)، معبد آناهیتا در شهر کنگاور در استان کرمانشاه، کوه خواجه سیستان و کاخ شهر هترا

(الحضر) در نزدیکی موصل در کشور عراق

❖ ویژگی معماری دوران اشکانیان: ص ۱۴۸

❖ خشت، آجر، سنگ نتراشیده و تراشیده - ساخت بناهای طاق‌دار، گنبدی و دارای ایوان - هنر گچ بری که در بناهای کوه خواجه، به نهایت ظرافت رسید. - نقاشی دیواری است.

❖ هنر مجسمه سازی در دوره اشکانیان: ص ۱۴۸

❖ متأثر از هنر یونانی رونق گرفت که برجسته ترین این آثار، پیکره برنزی شاهزاده اشکانی است.

هنر و معماری دوره ساسانی

❖ ریشه‌ی هنر ساسانی: ص ۱۴۹

❖ ۱- هنرهای کهن ایران و نیز هنر دوران هخامنشی و اشکانی ۲- هنر یونانی و رومی

❖ آغاز و اوج معماری ساسانی: ص ۱۵۰ (سوال نهایی خرداد ۱۴۰۳)

❖ با بنای کاخ اردشیر در فیروزآباد فارس (گور) آغاز شد و با ساخت کاخ تیسفون به اوج رسید.

❖ ویژگی‌های برجسته‌ی معماری دوره اشکانیان: ص ۱۵۰

❖ کاربرد وسیع گنبد، ایوان و طاق در ساخت بناها

❖ ویژگی آتشکده‌های دوره ساسانی: ص ۱۵۰

❖ آتشکده‌های متعددی به شکل گنبد چهارطاقی بود و آتش مقدس در درون آن نگهداری می‌شد.

❖ نقشه شهرهای ساسانی: ص ۱۵۰

❖ طرح و نقشه شهرهای ساسانی همچون شهرهای اشکانی به شکل دایره بود.

❖ محتوا و مضمون اغلب نقش برجسته‌های دوره ساسانی: ص ۱۵۰

❖ ۱- اعطای منصب شاهی از سوی اهوره مزدا به شاه

❖ ۲- صحنه‌هایی از پیروزی‌های شاهان بر دشمنانشان است.

❖ معروفت‌ترین نقش برجسته دوره ساسانی و ویژگی‌های آن: ص ۱۵۱ (سوال نهایی خرداد ۱۴۰۳)

❖ مجموعه طاق بستان است که دو طاق سنگی بزرگ و کوچک نقش‌دار و یک نقش برجسته بدون طاق را شامل می‌شود. که

شکارگاه خسرو پرویز را در دیواره‌های داخلی طاق نشان می‌دهد.

❖ ویژگی نگارگری در عصر ساسانی: ص ۱۵۱ ترسیم نقوش گل و گیاه، جانوران و انسان

❖ مهم‌ترین آثار فلزی عصر ساسانی: ص ۱۵۱

❖ آثار نقره‌ای عهد ساسانی شامل انواع بشقاب، سینی و کاسه

❖ گوسان، خنیاگر و رامشگر: ص ۱۵۲

❖ از خوانندگان و نوازندگان آن دوره با عنوان گوسان، خنیاگر و رامشگر یاد شده است.

❖ هنر بافندگی در دوره ساسانی: ص ۱۵۲

❖ پارچه‌های ابریشمی، بسیار ظریف و پرنقش و نگار بودند. - قالی بهارستان هم اعراب مسلمان از کاخ تیسفون به غنیمت گرفتند،